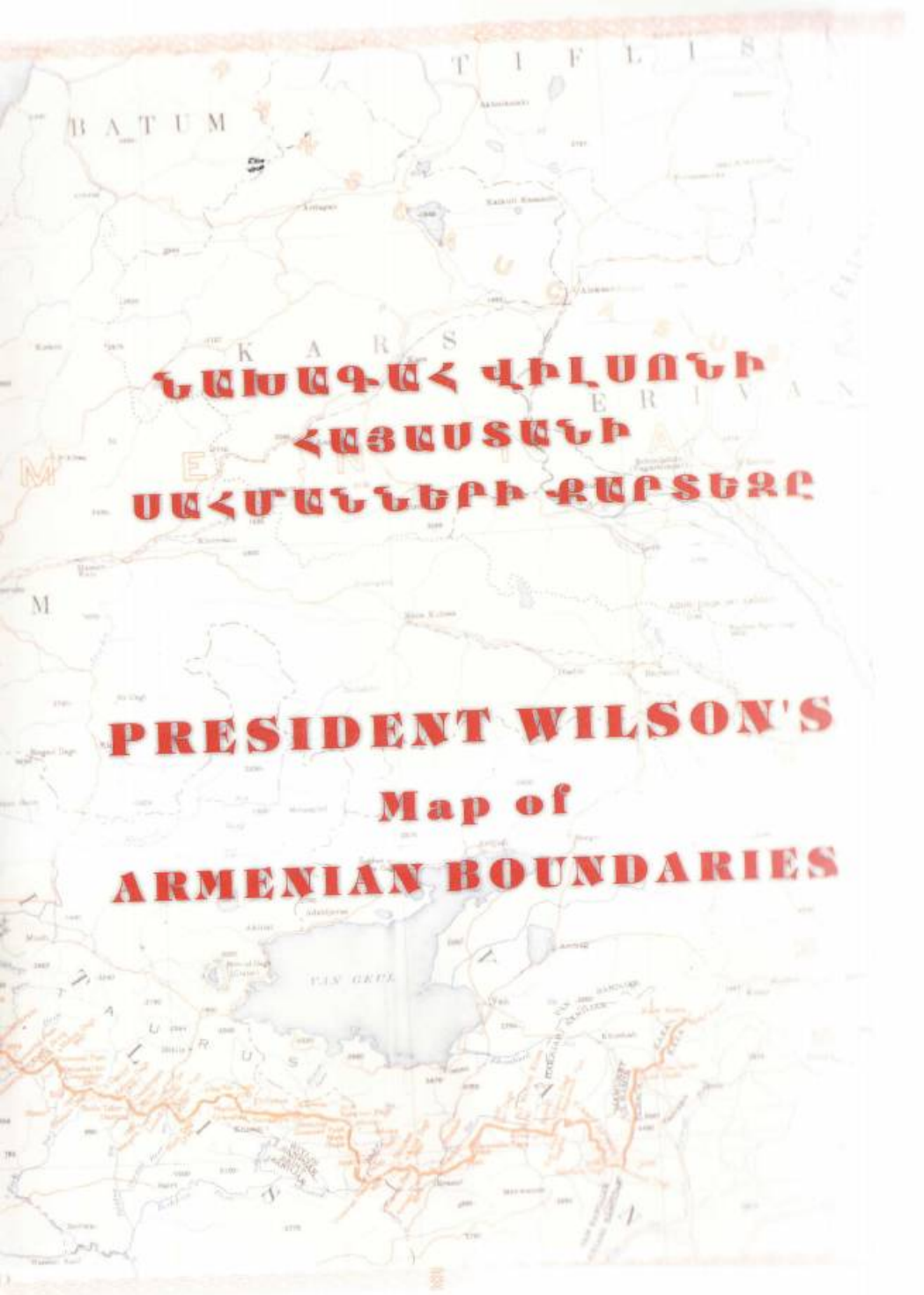


ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԻ ԴԱՐՏԵՐԸ

PRESIDENT WILSON'S
Map of
ARMENIAN BOUNDARIES



ՀՏԴ 941(479.25) : 528

ԳՄԴ 63.3(2Հ) + 26.1

Խ 288

Նվիրվում է Սևրի հաշտության պայմանագրի
ստորագման 90-րդ տարելիցին

Խ 288

Խաչիկյան Արմեն

Նախագահ Վիլսոնի Հայաստանի քարտեզը/Արմեն

Խաչիկյան .- Նր.: Էդիթ Պրինտ, 2010, 64 էջ:

1920թ. նոյեմբերի 22-ին, ԱՄՆ նախագահ Վ. Վիլսոնն ավարտեց
Սևրի դաշնագրով նախատեսված և Անուրարնի տերությունների
կողմից իրեն հանձնարարված Թուրքիայի ու Հայաստանի Հանրա-
պետության միջև սահմանագծման քարտեզագրումը:

Ընթերցողին ենք ներկայացնում Վիլսոնի կողմից կատարված
սահմանագծման տեքստի և նման սահմանագծումը հիմնավորող նա-
մակի հայերեն քարտեզագրությունը:

Այս փաստաթղթերը, ի թիվս այլոց, հանդիսանում են, հայ ժողո-
վրդի պահանջարկության իրավական հիմքը:

ՀՏԴ 941(479.25) : 528

ԳՄԴ 63.3(2Հ) + 26.1

ISBN 978-9939-52-26-47



© Արմեն Խաչիկյան, 2010 թ.

© «Էդիթ Պրինտ», 2010 թ.



ԱՄՆ 28-րդ ՆԱԽԱԳԱՀ ԹՈՍԱՍ ՎՈՒԴՐՈՎ ՎԻԼՍՈՆ
THE 28TH PRESIDENT THOMAS WOODROW WILSON

ՎԵՐԱՊԵՐՈՒՄ ԵՎ ՀԱՅ-ԹՐԻԻԲԱԿԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԳԻՏՐ

Երբ 1915 թ. Օսմանյան կայսրությունում տեղի էր ունենում Հայոց մեծ եղեռնը, ԱՄՆ-ը տերություններից միակն էր, որը դեռևս չէր ներառվել Առաջին աշխարհամարտի մեջ և դրա շնորհիվ կարողացավ ոչ միայն բարոյական, այլև նյութական աջակցություն ցուցաբերել տուժող հայ ժողովրդին: ԱՄՆ-ում ինքնաբուխ ստեղծվեցին բարեգործական կազմակերպություններ, որոնք անում էին հնարավորինս հագուստ, մթերք, դեղորայք հավաքելու և տուժող մարդկանց օգնելու համար: Շատ ամերիկացիներ, որոնց թվում՝ դերասաններ, բանաստեղծներ, արվեստագետներ, քաղաքական գործիչներ և այլք, ակտիվորեն ներգրավվեցին այդ օգնության համար ֆինանսական միջոցներ հայթայթելու գործում: Ամերիկացիների մոտ հայ ժողովրդի նկատմամբ համակրանքի մեծ զգացում ձևավորվեց:

1915թ. աշնանը ԱՄՆ արտասահմանյան ներկայացուցչությունների լիազորների խորհուրդը ձևավորեց Հայկական և սիրիական օգնության ամերիկյան կոմիտեն, որն սկսեց մասսայական դրամահավաքներ կազմակերպել՝ օգնելու տուժածներին և գաղթականներին: Հետագա 10-12 տարվա ընթացքում ամերիկացիները ավելի քան 30 միլիոն դոլար նվիրաբերեցին հայերին, հույներին և ասորիներին օգնելու գործին: Ամերիկյան օգնությունը մեծապես կարևոր էր հատկապես հայ ժողովրդի համար: 1916-1928 թթ. ընթացքում ԱՄՆ Կոնգրեսը 70-ից ավելի որոշումներ ընդունեց հօգուտ հայ ժողովրդի և Հայաստանի Հանրապետության:

ԱՄՆ նախագահ (1913-1921թթ.) Վուդրո Վիլսոնի վարչակազմը, ի գործ ունենալով դադարեցնել կոտորածները, անում էր հնարավորը՝ օգնելու եղեռնից հրաշքով փրկվածներին: 1916թ. տարվա երկու օրը Վիլսոնը հայտարարեց «Մերձավոր Արևելքի օգնության օրեր» և կոչ արեց բոլոր ամերիկացիներին՝ նվիրաբերել ինչ որ կարող են՝ հայերի տուժածներին: Երեւոյնքները քննարկելու համար: Հայ և սիրիացի (ասորիներ,

քրիստոնյա արաբներ, նեստորականներ) գաղթականների համար ավելացվեցին ԱՄՆ ներգաղթելու չափաքանակները՝ սահմանվածից շատ ավելի: Իսկ 1918 թվականից սկսած Վիլսոնի վարչակազմը տուժածներին օգնելու ծրագրերը վերցրեց մասնակի ֆինանսավորման և պետական վերահսկողության տակ: 1919 թ. օգոստոսի 6-ին, ԱՄՆ նախագահի ստորագրած Միավորման ակտով բարեգործական օգնություն տրամադրող բոլոր կազմակերպությունները միավորվեցին որպես «Մերձավոր Արևելքի Օգնություն» (Near East Relief) կազմակերպություն: Անվանի քաղաքական գործիչներ, նախկին նախագահներ, սենատորներ, բանկիրներ, նահանգապետներ և այլք իրենց համաձայնությունը տվեցին ընդգրկվելու որպես այս կազմակերպության խորհրդի անդամներ:

«Մերձավոր Արևելքի Օգնություն»-ը սկսեց գործունեություն իրականացնել մի ընդարձակ տարածաշրջանում՝ Փոքր Ասիայից մինչև Հարավային Կովկաս և Իրաքից մինչև Պաղեստին: Եղեռնից փրկվածներին տեղավորում էին վախժատականների հատուկ կենտրոններում՝ ամերիկյան միսիոներների հովանավորության տակ, որտեղ նրանք կարող էին ոչ միայն սնունդ և օրհան գտնել, այլև ստանալ կրթություն և սովորել որևէ արհեստ՝ ապագայում աշխատանք գտնելու համար: Ամերիկյան որբանոցներ բացվեցին Հունաստանում, Մերձավոր Արևելքի երկրներում և Հայաստանում (Կարս, Ալեքսանդրապոլ, Երևան), որոնք փրկեցին տասնյակ հազարավոր հայ երեխաների կյանքը, ովքեր կորցրել էին իրենց ծնողներին և ընտանիքները պատերազմի ու եղեռնի ընթացքում: Այս բարեգործական օգնությունը ապացույցն էր ամերիկյան հասարակական կարծիքի, և այն նաև որոշակի ազդեցություն էր գործում ԱՄՆ արտաքին քաղաքականության վրա:

Հետագայում ԱՄՆ նախագահ Հերբերթ Հուվերը, ով Վիլսոնի նախագահության տարիներին ծառայում էր որպես հետպատերազմյան Եվրոպայում Ամերիկյան օգնության ֆոնդի վարչության ղեկավար, իր հուշերում ընդգծում է այն ջերմ վերաբերմունքը, որ ամերիկա-

գլխավոր տաժում էին հայ ժողովրդի նկատմամբ. «Ամերիկացի դպրոցականը 1919թ. Հայաստանի մասին գիտեր հավանաբար քիչ պակաս, քան Անգլիայի մասին: Արաբատ լեռան և Նոյի անունների հետ այդ աննկուն քրիստոնյաների առնչությունը, ովքեր պարբերաբար կոտորվում են մահմեդական թուրքերի կողմից, նրանց զրկանքները թեքացնելու համար կիրակնօրյա դպրոցներում հիսուն տարուց ավելի անցկացվող բարեգործական դրամահավաքները, այդ ամենը կուտակվում և Հայաստան անունով իր կնիքն էր թողնում ամերիկացիների մտքերում»:¹

* * *

Վուդրո Վիլսոնը (1856-1924թթ.) ԱՄՆ նախագահներից առաջինն էր, ով կոտրեց «Մոնրոյի դոկտրինի» մեկուսացման քաղաքականությունը, և 1917թ. ապրիլին ԱՄՆ-ը ներքաշվեց Առաջին աշխարհամարտի մեջ: 1918 թ. հունվարի 8-ին Վիլսոնը հանդես եկավ «14 կետերի» իր ծրագրով: Նրա երազանքն էր, որ ամեն մի ազգ ունենա իր երկիրը, և որ մարդիկ իրենք որոշեն, թե ինչպիսի կառավարություն են ցանկանում իրենց երկրում հաստատել:

Վիլսոնը առաջին ամերիկյան ղեկավարն էր, որ կոչեց միջազգային համագործակցության «Ազգերի Լիգայի» միջոցով և դարձավ այդ Լիգայի Համաձայնագրի հեղինակներից մեկը: 1918թ. նոյեմբերի 11-ին, զինադադարի կնքումից հետո, նա անձամբ մեկնեց Փարիզ՝ մասնակցելու հաշտության վեհաժողովին և կարգավորելու հետպատերազմյան աշխարհի խնդիրները:

Վիլսոնը յուրահատուկ պատկերացում ուներ համաշխարհային գործընթացներում ԱՄՆ-ի դերակատարման վերաբերյալ: Այդ պատկերացումները նա պարզորոշ ձևակերպել է իր ելույթներից մեկում. «Հենց նոր ես խոսում էի Միացյալ Նահանգների հոգևոր

առաջնորդության մասին՝ մտքում ունենալով միջազգային հարաբերությունները: Բայց կա մեկ այլ՝ հոգևոր առաջնորդություն ևս, որը բաց է մեզ համար, և որը մենք կարող ենք ստանձնել: Աշխարհն արդեն ապահով է դարձել ժողովրդավարության համար, բայց ժողովրդավարությունը դեռևս վերջնականապես հաստատված չէ: Այդ անվան տակ կատարվում են ամեն տեսակ հանցագործություններ, հանուն դրա սկզբունքների հաստատման և գործադրման տարբեր տեսակի անհավատալի աշլանդակությունների փորձեր են կատարվում: Դա, իմ համոզմամբ, պետք է հանդիսանա Միացյալ Նահանգների ժողովրդավարության մեծագույն արտոնությունը՝ ցույց տալ, որ ինքը կարող է ղեկավարել այս ուղին մեր ժամանակների կարևորագույն սոցիալական և արդյունաբերական պրոբլեմները լուծելու, դեպի երջանիկ, կարգավորված, կայուն կյանքի ուղղորդելու, ինչպես նաև քաղաքական ազատության հասնելու համար: Դրան հասնելու ծրագիրը մենք դեռ նոր պետք է մշակենք, և այն ձևավորելով մենք ավելին կանենք, քան դա հնարավոր կլիներ անել որևէ այլ կերպ՝ ազատվելու համար իշխանության բռնակալական և անօրինական բոլոր այն ձևերից, որոնք ներկայումս հանդես են գալիս ժողովրդի կողմից ընտրված կառավարությունների անվան տակ»¹:

1918 թ. մայիսին, նախկինում Ռուսաստանին պատկանող հայկական տարածքի վրա ստեղծվեց ոչ մեծ Հայաստանի Հանրապետությունը: Նորաստեղծ հանրապետությունը բոլոր կողմերից շրջափակման մեջ էր, լցված տասնյակ հազարավոր փախստականներով, որբերով և համաճարակային հիվանդներով: Չնայած նման ծանր իրավիճակին, հայերը մեծ հույսեր էին կապում նախագահ Վուդրո Վիլսոնի հետ, ակնկալելով, որ նա կպաշտպանի իրենց արդարացի պահանջները:

Փարիզի հաշտության վեհաժողովի ընթացքում Վիլսոնի վարչակազմը, իրոք, լրջորեն տրամադրված էր ստանձնելու Հայաստանի

¹ Herbert Hoover, *Memoirs. Years of Adventure, 1874-1920*, New York, 1951, p.385

¹ Woodrow Wilson, "Great and Solemn Referendum Message", *Public Papers of Woodrow Wilson, War and Peace, II*, p. 453-456.

մանդատը: ԱՄՆ-ում կազմակերպվել էր «հայկական լոբբի»՝ «Հայաստանի անկախության ամերիկյան կոմիտեն»: Դրա առաջատար անդամները, որոնց թվում կային և ընդդիմադիր հանրապետական կուսակցության ազդեցիկ սենատորներ, հայտարարում էին իրենց համոզմունքը, որ ամերիկացիները՝ անկախ կուսակցական պատկանելությունից, խորապես հետաքրքրված են հայ ժողովրդի ճակատագրով և ցանկանում են տեսնել Հայաստանի անկախության վերականգնումը:

Հասարակական կարծիքի ազդեցության ներքո նախագահ Վիլսոնը 1919 թ. հուլիսի 11-ին գնդապետ Վիլյամ Հասկեյին նշանակեց Հայաստանում դաշնակից տերությունների գերագույն ներկայացուցիչ: Գեներալ Ջեյմս Հարբորդի 50 հոգուց բաղկացած ամերիկյան փորձագետների փաստահավաք խումբն ուղարկվեց Հայաստան 1919 թ. օգոստոս-սեպտեմբեր ամիսներին: Սակայն, ձեռնարկված այս քայլերից բացի, Վուդրո Վիլսոնը վճռական չէր Հայաստանի մանդատն ընդունելու հարցում: Նա համոզված էր, որ ԱՄՆ Սենատը նախ և առաջ պետք է հաստատի Ազգերի լիգայի Համաձայնագիրը, և դրանից հետո միայն կարելի կլինի ընդունել Հայաստանի մանդատը:

Մանդատի ընդունման հարցի քննարկման հետաձգումը ԱՄՆ Կոնգրեսում բախտորոշ եղավ: Մեկուսացման քաղաքականության՝ գնալով աճող տրամադրությունները և միջկուսակցական պայքարը նոր ընտրությունների նախաշեմին անորոշություն մտցրին ամերիկյան հասարակական կարծիքում: Շատ սենատորներ, ովքեր դեմ էին Ազգերի լիգային ԱՄՆ-ի անդամակցելուն, այդպիսով ընդդիմանում էին նաև Հայաստանի մանդատի ընդունմանը, քանի որ այս երկու հարցերը փոխկապակցված էին:

1919 թ. սեպտեմբերի վերջին նախագահ Վիլսոնը ուղևորություններ կատարեց և տարբեր նահանգներում ելույթներ ունեցավ՝ հօգուտ Վերսալի պայմանագրի հաստատման հասարակական կարծիք ձևավորելու: Այս ուղևորության ընթացքում Վիլսոնը կաթված ստացավ՝ դառնալով ֆիզիկապես հաշմանդամ, սակայն պահպանեց մտքի

պարզությունը և կառավարման ունակությունը: Հնարավոր է, որ ծանր առողջական վիճակը նրան հետ պահեց ակտիվ քայլերից, և ԱՄՆ-ի կողմից Հայաստանի մանդատը ստանձնելու առաջարկությունը նա Կոնգրեսին ներկայացրեց միայն 1919 թ. վերջին:

1920 թ. հունվարի 23-ին Հայաստանի Հանրապետությունը պաշտոնապես ճանաչեցին Անտանտի պետությունները, իսկ նույն թվականի ապրիլի 23-ին Հայաստանի Հանրապետությունը “de-facto” ճանաչեց նաև ԱՄՆ-ը: Սակայն, ոչ դաշնակիցների, ոչ էլ ԱՄՆ-ի կողմից Հայաստանին այդպես էլ կոնկրետ աջակցություն չտրամադրվեց:

1920 թ. ապրիլի 27-ին դաշնակիցների Սան Ռեմոյի կոնֆերանսը դիմեց նախագահ Վիլսոնին՝ առաջարկելով ստանձնել Հայաստանի մանդատը, սահմանագծել Թուրքիայի հետ Հայաստանի արևմտյան սահմանը և հանդես գալ որպես միջնորդ բուրքերի ու հայերի միջև: Վիլսոնը տվեց իր համաձայնությունը այս առաջարկին: Դեռևս հույս կար, որ ԱՄՆ-ը բարեգործական մղումներից ելնելով՝ կարող է ստանձնել Հայաստանի մանդատը: Ի վերջո, երբ արդեն դժվար էր հուսալ դրական եզրակացություն ստանալ, քանի որ մեկուսացման քաղաքականությանը վերադառնալու ձգտումը կրկին լայն տարածում էր ստացել ԱՄՆ-ում, 1920 թ. մայիսի 24-ին նախագահ Վիլսոնը դիմեց Սենատին՝ առաջարկելով ընդունել Հայաստանի մանդատը:

1920 թ. հունիսի 1-ին ԱՄՆ Սենատը քվեարկությամբ մերժեց ընդունել Հայաստանի մանդատը:

1920 թ. օգոստոսի 10-ին ստորագրվեց Սևրի պայմանագիրը Անտանտի պետությունների և Օսմանյան Թուրքիայի միջև: Դաշնակիցները ճանաչում էին Հայաստանի Հանրապետությունը այն սահմաններում, որոնք Վիլսոնը դեռևս պետք է սահմանագծեր: Դժբախտաբար, պայմանագրի՝ Հայաստանին վերաբերող կետերը այդպես էլ մնացին թղթի վրա, քանզի Հայաստանի Հանրապետությունը ի վիճակի չէր ոչ միայն իր վերահսկողության տակ առնել հայկական այն տարածքները, որոնք նրան էին տրվում Սևրի դաշնագրով (և որոնք Վիլսոնը դեռևս պետք է սահմանագծեր), այլ անգամ պաշտպանել իր

իշխանության տակ գտնվող տարածքները թուրքերի և բուլղարների ուժեղացող խառնակամքներից:

Անգամ այս պահին նախագահ Վիլսոնը գործադիր իր իշխանությամբ կարող էր պաշտպանել Հայաստանը՝ երկիր ուղարկելով զորք, ռազմական հանդերձանք և կամավորներ՝ հայկական բանակը վարժելու համար: Նման քայլերը ցույց կտային Քեմալական Թուրքիային և բուլղարներին, որ ԱՄՆ-ը չի թողել Հայաստանը բախտի քմահաճությին և միգուցե հետ կպահեին նրանց հանրապետության վրա ուղղակի հարձակումից: Դժբախտաբար, նախագահ Վիլսոնը համոզված էր, որ նման օգնություն կարող է տրամադրվել միայն Կոնգրեսի համաձայնությամբ, ինչի հետևանքով գործնականում ոչինչ չարվեց Հայաստանը պաշտպանելու համար:

Երբ 1920 թ. նոյեմբերի 22-ին Վիլսոնը վերջապես ավարտեց Հայաստանի ապագա քարտեզը սահմանագծելը, թուրքերն արդեն բռնազավթել էին Հայաստանի Հանրապետության արևմտյան կեսը: 1920 թ. դեկտեմբերի 2-ին Հայաստանի կառավարությունը ստիպված էր համաձայնել Հայաստանի մնացած մասի խորհրդայնացմանը՝ փրկելու իր երկրի մյուս կեսը և բնակչությանը թուրքերի ձեռքն անցնելուց: Սրանով էլ ավարտվեց Հայաստանի անկախությունը:

* * *

Արդ, ինչպե՞ս գնահատենք այն, ինչ կարողացավ անել Վուդրո Վիլսոնը:

Ինչպես դիպուկ նշում է նախագահի կենսագիրներից դոկտոր Չարլզ Մեյմուրը. «Վուդրո Վիլսոնը, ամեն դեպքում, չպետք է գնահատվի իր կատարած գործերի արդյունքներով: Պատմության կողմից նա պետք է արժևորվի ոչ թե որպես գործի մարդ, այլ որպես մարգարե: Հին ժամանակների այլ մարգարեների նման, ինչպիսիք էին Լյուբերը կամ Մաձձինին, նրան տրված չէր գործնականում հաջողության հասցնել այն իդեալները, որոնց նա դավանում էր: Սակայն, դրանով հանդերձ, եզրակացնել, որ նրա կատարածը անհաջողություն էր, կնշանա-

կի թերագնահատել այն իդեալների կարևորությունը, հանուն որոնց նա արքնացրեց ողջ աշխարհը: Իհարկե, (նրա կատարածից) դեռ շատ բան կա, որ անհասկանալի է. կամ էլ անընկալելի է մնում, բայց դրանց արժեքը մարդկության համար միջազգային հարաբերությունների զարգացման տեսանկյունից մնում է անգնահատելի»:¹

Ասվածին ավելացնենք, որ Վուդրո Վիլսոնը կարողացավ կանխատեսել այն, որ հեռանկարում ԱՄՆ-ը պետք է պատասխանատվություն ստանձնի համաշխարհային գործերի նկատմամբ, և Վիլսոնի սկզբունքները ուղենիշ հանդիսացան ԱՄՆ-ի արտաքին քաղաքականության համար անցած 20-րդ դարի ընթացքում՝ ընդհուպ մինչև մեր օրերը:

Այնուամենայնիվ, մեզ համար ավելի կարևոր է գնահատել այն, թե Վիլսոնը ինչ կարողացավ-չկարողացավ անել Հայաստանի համար: Եվ հենց դա այնքան էլ հեշտ չէ: Անհրաժեշտ է նախ գտնել մի շարք հարցերի պատասխանները.

1. Հնարավո՞ր էր, արդյոք, որ ԱՄՆ Սենատը ընդուներ Հայաստանի մանդատը, եթե նախագահ Վիլսոնը նման առաջարկ աներ այն պահին, երբ բարեգործական տրամադրությունները ամերիկյան հասարակության մեջ դեռ բարձր էին:
2. Եթե նախագահ Վիլսոնը գործադիր իր իշխանությունն օգտագործելով Հայաստան ուղարկեր զորք, զինամթերք և կամավորներ, կարո՞ղ էր դա, արդյոք, կանխել Քեմալական Թուրքիայի և բուլղարների համատեղ հարձակումը Հայաստանի վրա:
3. Եթե Վիլսոնը շատ ավելի վաղ սահմանագծեր Հայաստանի արևմտյան սահմանը Թուրքիայի հետ, ավարտեր իր քարտեզի կազմումը և սկսեր միջնորդություն իրականացնել հայերի և թուրքերի միջև, կարո՞ղ էր այդպիսով պաշտպանել

¹ Charles Seymour, *Woodrow Wilson and the World war*, Yale University Press, 1921, p.359

Հայաստանի Հանրապետությունը և հարկադրել Անտանտի տերություններին՝ զործնականում օգնել Հայաստանին:

Անշուշտ, կան պակաս էական հարցեր ևս, որոնք նույնպես պատասխանի կարիք ունեն: Եվ եթե մենք բախտ ունենանք գտնել այդ հարցերի ճիշտ պատասխանները, դա մեծապես օգտակար կարող է լինել ներկայիս Հայաստանի Հանրապետության համար ևս:

* * *

«Հայաստանի վիլսոնյան քարտեզը» պաշտոնական փաստաթուղթ է՝ ստորագրված Վուդրո Վիլսոնի կողմից և կնքված ԱՄՆ պետական կնիքով: Այն ոչ միայն գծաքարտեզ է, այլև պարունակում է Թուրքիայի և Հայաստանի սահմանագծի ամբողջական նկարագիրը՝ սանտիմետր առ սանտիմետր, ինչպես որ սահմանագծել է ԱՄՆ նախագահը:

«Հայաստանի վիլսոնյան քարտեզ»-ի հրատարակումը օգտակար կարող է լինել մի շարք առումներով.

1. Այն կարելի է օգտագործել որպես պատմական քարտեզ՝ դպրոցում պատմության դասավանդման ընթացքում:
2. Այն կարող է ծառայել հայոց պահանջատիրությունը հիմնավորող ակնառու փաստ՝ հակառակ Թուրքիայի բոլոր հայտարարությունների:
3. Քարտեզի մասսայականացումը կարող է օգնել ԱՄՆ հասարակական կարծիքը առաջ մղելուն և նպաստել Հայոց ցեղասպանությունը ԱՄՆ կողմից պաշտոնապես ճանաչելու հարցում:
4. Այդ ամենից բացի, քարտեզը ակնառու վկայություն է հայամենիկյան երբեմնի սերտ հարաբերությունների վերաբերյալ:

Արմեն Խաչիկյան
պատմ. գիտ. թեկնածու, դոցոնտ

ՍԱՀՄԱՆԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՎ ԹՈՒՐԻԱՅԻ
ՄԻՋԵՎ

ԻՆՉՊԵՍ ՈՐՈՇԵԼ Է

ՆԱԽԱԳԱՀ ՎՈՒԴՐՈ ՎԻԼՍՈՆԸ

Նոյեմբերի 22, 1920 թ.

ՆԱԽԱԳԱՀ ՎԻՍՈՐՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

ՆԱԽԱԳԱՀ ՎԻՍՈՐՆԸ

Հաշմակից տերությունների

Գերագույն խորհրդի նախագահին

Պրն նախագահ.

Գերագույն խորհրդի սույն թվականի ապրիլի 26-ի որոշմամբ ինձ փոխանցվեց պաշտոնական առաջարկ՝ որոշելու Թուրքիայի և Հայաստանի նորաստեղծ պետության միջև սահմանների խնդիրը: Մույն թվականի օգոստոսի 10-ին Սևրի պայմանագիրը ստորագրող տերությունների ներկայացուցիչները համաձայնության եկան ինձ լիազորելու այս պատիվը և հայտնեցին իրենց պատրաստակամությունը՝ ընդունելու այն սահմանները, որոնք իմ կողմից կորոշվեն, ինչպես նաև համաձայնագրին ցանկացած այլ հավելում, որոնք ես կառաջարկեմ, որպեսզի Հայաստանը ելք ունենա դեպի ծովը, և ցանկացած միջոցառում՝ այդ կերպ որոշված սահմանի երկարությամբ թուրքական տարածքը ապառազմականացնելու: Սևրի պայմանագրի Մաս III, Բաժին 6, Հոդված 89-ի իրավարար վճռի պայմանների համաձայն՝ ինձ տրված միջնորդային լիազորությունը հստակորեն սահմանափակվում է Թուրքիայի և Հայաստանի միջև Էրզրումի, Տրապիզոնի, Վանի և Բիթլիսի վիլայեթներում սահմանագծմամբ: Ձեր որոշմամբ ինձ վրա դրված պատասխանատվության լիակատար ըմբռնումով ես ձեռնամուխ եղա այս դժվարին գործին, պատրաստակամ ծառայելու հայ ժողովրդի, ինչպես և այս տուժած երկրում դեռևս մնացած բնակիչների շահերին՝ ինչ ազգության կամ ինչ կրոնական հավատքի էլ որ նրանք լինեն, ձգտելով գործադրել հնարավորինս առավելագույն արդարամտություն սահմանամերձ տարածքներում ապրող բնակչության նկատմամբ՝ լինի այն թուրքական, քրդական, հունական, թե հայկական:

Ձեռնամուխ լինելով այս խնդրին, արդեն իսկ պարզ էր, որ որոշում կայացնելու համար բնակչության առկա էթնիկական և կրոնական բաշխվածությունը չորս վիլայեթներում չի կարող դիտարկվել որպես ուղենիշ, ինչպես աշխարհի այլ մասերում: Էթնիկական նկատառումը այս դեպքում, երբ բնակչությունը ի սկզբանե խառն էր տեղաբաշխված, էլ ավելի մշուշոտ է դարձել հայերի և հույների կոտորածների և տեղահանության զարհուրելի հետևանքների, ինչպես և մահմեդական բնակչության մույնքան սարսափելի կորուստների՝ գաղթականների տեղաշարժի, տիֆի համաճարակի ու այլ հիվանդությունների հետևանքով: Իրավարար վճռի սահմանափակումը Հաշտության պայմանագրի Հոդված 89-ում նշված չորս վիլայեթներով կարծես պարտավորեցնում և պարտադրում է, որ հայկական պետությանը այս վիլայեթների սահմաններում տրվի հնարավորինս լայն տարածք, միևնույն ժամանակ, նորաստեղծ պետության համար ապահովելով համարժեք բնական սահմանի և աշխարհագրական ու տնտեսական ամբողջականության պահանջները: Անհրաժեշտ է մտքում ունենալ, որ Հայաստանի նորաստեղծ պետությունը, որն, անշուշտ, ներառելու է նաև նախկին Ռուսաստանի անդրկովկասյան հայկական մարզերի մի մեծ բաժինը, սկզբից ևեթ գրեթե հավասարապես կիսված մահմեդական ու քրիստոնեական և տարբեր ազգային ու ցեղային պատկանելության բնակչություն կունենա: Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիները ըստ լեզվի և կրոնի կազմված կլինեն թուրքերից, քրդերից, հույներից, ղզլբաշներից, լազերից և ուրիշներից, ինչպես և հայերից: Իմ միջնորդային որոշմանը համձնված սահմաններում հայերի, թուրքերի, քրդերի և հույների՝ իրար հակասող տարածքային ակնկալիքները ոչ միշտ է հնարավոր իրար հետ ներդաշնակեցնել: Նման դեպքերում, իմ համոզմամբ, որոշիչ պետք է հանդիսանա ապագա Հայաստանի պետության առողջ տնտեսական կյանքի խնդիրը: Ինչևէ, այնտեղ, ուր ճշգրիտ աշխարհագրական սահմանի պահանջները հնարավորություն են տալիս, սահմանի երկայնքով ձգվող բոլոր լեռներն ու հովիտները, որոնք առավելապես քրդական կամ թուրքական են, ավելի շուտ թողն-

վել են Թուրքիային, քան տրվել են Հայաստանին, եթե միայն շուկայական կապերը կոնկրետ քաղաքների հետ չեն պարտադրել դրանք տալ Հայաստանի պետությանը: Բոլոր այն դեպքերում, երբ ցեղային կապերի և սեզոնային տեղաշարժերի վերաբերյալ մատչելի տեղեկատվություն կար, փորձ է արվել հարգել և պահպանել ցեղային միավորումների ամբողջականությունը և քոչվոր անասնապահների տեղաշարժը:

Կոտուր քաղաքից հարավ-արևմուտք Պարսկաստանի սահմանը Հայաստանի հետ որոշված է խիստ բարձր բնական ժայռոտ սահմանագծով, որը ձգվում է Վանա լճից հարավ և գտնվում է հայկական Բիթլիս և Մուշ քաղաքներից հարավ-արևմուտք: Այս սահմանագիծը որպես Թուրքական պետության մաս է թողնում ողջ Հաքքյարի սանջակը կամ Վանի վիլայեթի մոտավորապես կեսը, ինչպես և ողջ Սաիրթ սանջակը: Ֆիզիկա-աշխարհագրական այս հիմնավոր փաստարկը, որը կարծես արդարացնում է սույն որոշումը, ավելի է ամրապնդվում ազգագրական նկատառումներով, քանի որ Հաքքյարն ու Սաիրթը՝ ըստ բնակչության և տնտեսական հարաբերությունների, առավելապես քրդական են: Հայկական պետության շահերից չի բխում և նրա կազմում Մեծ Ջաբ գետի վերին հովիտը ընդգրկելը, որի բնակչությունը առավելապես քրդեր և նեստորական քրիստոնյաներ են, ինչպես և թուրքական Քրդստանի ու Միջագետքի համար կենսական գործոն հանդիսացող Մեծ Տիգրիս գետի ոռոգման համակարգը: Այս ակունքների վերահսկողությունը, որքանով հնարավոր է, պետք է պահվի երկու շահագրգիռ պետությունների՝ Թուրքիայի և Միջագետքի կազմում: Նույն այս նկատառումներով հայկական պահանջը Մեծ Ջաբի վերին հովտի նկատմամբ չի կարող բավարարվել:

Սահմանագիծը Բիթլիսից արևմուտք և Մուշից հյուսիս, դեպի Երզնիցանի տարածաշրջանը, ընկնում է Բիթլիսի և Էրզրումի վիլայեթների մեջ: Այն անցնում է բնական աշխարհագրական սահմանագծով, որը ապահովում է Հայաստանին կատարյալ անվտանգություն և

Թուրքական պետությանն է թողնում մի տարածք, որը լիովին քրդական է: Այս մասում հայկական գյուղերը և ավանները, ինչպես օրինակ՝ Կիդին և Թեմրանը, անհրաժեշտաբար մնում են Թուրքիային՝ առևտրական և կրոնական ամուր կապերի պատճառով, որոնք նրանց ավելի շատ կապում են Խարպուտի, քան Բիթլիսի և Էրզրումի վիլայեթների հայկական շուկայական կամ կրոնական որևէ կենտրոնի հետ: Այսպիսի որոշումը անխուսափելի հետևանքն է այն բանի, որ Խարպուտ քաղաքը և շրջանը, համաձայն Սևրի պայմանագրի Հոդված 27-ի II կետի (4) և Հոդված 89-ի, ընդգրկվել են Թուրքական պետության կազմի մեջ:

Գերսիմի հյուսիսային եզրագծից սահմանի որոշման բնույթը և ուղղությունը ուղղակիորեն կախված են Հայաստանի պետության մատակարարման և դրա համար դեպի ծով ելք ունենալու կենսական խնդրի հետ: Իմ դատողությամբ, այս հիմնախնդրի ճիշտ լուծումից կախված է ողջ բնակչության՝ թուրքական, քրդական, հունական, հայկական կամ եզդիական, ապագա տնտեսական բարգավաճումը Էրզրումի, Բիթլիսի և Վանի վիլայեթների այն մասերում, որոնք ընկնում են Հայկական պետության մեջ: Ես անտարբեր չեմ պոնտացի հույների ցանկությանը, որն ինձ փոխանցվել է հուշագրով, և որն անկասկած իր փաստարկներով և բովանդակությամբ համապատասխանում է Գերագույն խորհրդի անցած մարտ ամսի Լոնդոնի կոնֆերանսին ներկայացվածին, որ իրենցով բնակեցված Սև ծովի առափնյա տարածաշրջանը առանձնացվի, և որ միջոցներ ձեռնարկվեն ինքնավար վարչակազմ ստեղծելու Ռիզայից մինչև Սիմոպից արևմուտք գտնվող կետը ձգվող տարածաշրջանում: Սևրի պայմանագրի Հոդված 89-ով ինձ տրված միջնորդային իրավասությունը չի ներառում անկախության նրանց ակնկալիքների կամ դրա անհնարինության դեպքում՝ ինքնավարության խնդրի որոշման կամ առաջարկության հնարավորություն իմ կողմից: Ոչ էլ այն իրավունք է տալիս գործ ունենալ անկախ Ջանիկ սանջակի կամ Կաստամունի վիլայեթի առափնյա տարածքի հետ, որի

մեջ մտնում է պոնտական հույների կողմից ակնկալվող վարչական միավորի և ինքնավարության տարածաշրջանը:

Իմ առջև երեք հնարավոր ուղի կար. այնպես գծել սահմանը, որ Տրապիզոնի վիլայեթն ամբողջովին մնար Թուրքիայի կազմում, այն ամբողջովին շնորհել Հայաստանին կամ դրա մի մասը տալ Հայաստանին և մնացածը բոլորել Թուրքիային: Տրապիզոնի վիլայեթի բնակչության մեծամասնությունը, անկասկած, մահմեդական է և հայկական տարրը, համաձայն մախապատերազմական բոլոր վկայությունների, անուրանալիորեն քրիստոնեական փոքրամասնություն կազմող հունական մասից էլ բվով փոքրաթիվ էր: Ազգագրական առումով այսքան ակնհայտ հիմնավորմանը հակակշռում է Հայաստանի ապագան: Ես կարող եմ հարցը դիտարկել միայն քաղաքական նոր միավորի՝ մահմեդական և քրիստոնեական խառը բնակչությամբ Հայաստանի կարիքների լույսի ներքո, քան թե որպես միայն հայերի ապագայի խնդիր: Դա եղել է և հիմա էլ իմ հարաճուն համոզմունքն է, որ Հայաստանին դեպի ծովը ելք տրամադրելուն ուղղված քայլերը պետք է լինեն այնպիսիք, որ ամեն հնարավորություն տան այս պետության զարգացման համար՝ որպես ունակ վերականգնելու և իրականացնելու համաշխարհային առևտրում այն օգտակար դերակատարումը՝ որ նրա աշխարհագրական դիրքը, պատմական առևտրական մեծ ուղու վրա գտնվելը, տրված են եղել նրան անցյալում: Նրա խառը բնակչության քաղաքակրթվածությունը և երջանկությունը մեծապես կախված կլինեն երկաթուղիների կառուցումից և եվրոպական առևտրի ու մշակութային ազդեցությունների համար երեք վիլայեթների տարածքի հարաճուն մատչելիությունից:

Տրապիզոնի մավահանգստից դեպի արևելք՝ Լազիստանի ծովափի երկայնքով ոչ մի համարժեք մավահանգստային հարմարություններ հնարավոր չէ գտնել, և Պոնտական լեռների ժայռոտ բնույթը, որոնք Լազիստանի սանջակը բաժանում են Էրզրումի վիլայեթից, այնպիսին է, որ մեկուսացնում է ներքին շրջանները ծովափից այնպես, որ երկաթուղու կառուցումը գործնականում կասկածելի է: Գոյություն

ունեցող քարավանային առևտրական ուղին՝ Պարսկաստանից է անցնում զետի և Էրզրումի սարահարթերի վրայով, որն անցնում է Բաղրադը և Գումուշխանա քաղաքներով և դուրս է գալիս դեպի Սև ծովը Տրապիզոնում, մեծ օգտակարության տեղական պատմություն ունի:

Ահա սրանք էին այն նկատառումները, որոնք ստիպեցին ինձ վերադառնալ իմ սկզբնական որոշմանը, որ Տրապիզոն քաղաքը և մավահանգիստը պետք է Հայաստանի մասը կազմեն:

Քանի որ Քարշուտ հովտով անցնող ուղին, որն ավարտվում է Տիրեբոլի քաղաքում ու առավել նպատակահարմար է երկաթուղի կառուցելու և գործարկելու առումով, ես անհրաժեշտ համարեցի նաև այս հովիտը ներառել Հայաստանի մեջ, դրանից արևմուտք ընկած բավարար տարածքով հանդերձ, դրա անհրաժեշտ պաշտպանությունը երաշխավորելու համար: Ես անտեղյակ չեմ, որ հայկական պատվիրակությունների ղեկավարներն իրենց պատրաստակամությունն են հայտնել հրաժարվելու Տրապիզոնի վիլայեթի այն մասի նկատմամբ պահանջից, որն ընկնում է Մուրմենայից դեպի արևմուտք: Գնահատելով նրանց ցանկությունը՝ հրաժարվելու այդ առավելապես մահմեդական տարածքի նկատմամբ իշխանությունից, ես վստահ եմ, որ ընդառաջելով նրանց պատրաստակամությանը՝ արդարամիտ լինելու բուրքերի և հույների պահանջի նկատմամբ Տրապիզոնում, ես անուղղելի սխալ արած կլինեի Հայաստան երկրի ապագայի և նրա ողջ բնակչության նկատմամբ, որոնք դրա մասն են կազմելու:

Ահա այս հիմնավորմամբ է, պրն. Նախագահ, որ սահմանները գծված են այնպես, որ հետևեն լեռնաշղթային Երզինջան քաղաքից դեպի արևմուտք՝ դեպի Պոնտական լեռները, ապա այստեղից դեպի Սև ծովը այնպես, որպեսզի Ջեֆիո Բեյ կոչվող ծովածոցը ընդգրկվի Հայաստանի մեջ: Տրապիզոնի սանջակի մավահանգստային քաղաքներ Կերասունտը և Օրդուն Թուրքիային բողնելու որոշումը թելադրված էր այն փաստով, որ այս շրջանի բնակչությունը հիմնականում մահմեդական և բուրք է, և որ այս քաղաքները բուրքական Միվաս վիլայեթի արևելյան ելքն են հանդիսանում: Էրզրումի և Տրապիզոնի վի-

լայերների այն մասերը, որոնք այս սահմանագծման արդյունքում մնում են բուրբական, քան թե տրվում են Հայաստանին, կազմում են մոտավորապես 12,120 քառակուսի կիլոմետր:

Հայաստանի սահմանին հարող բուրբական տարածքի ապառազմականացման կապակցությամբ, ինչը վերևում ընդարձակ ներկայացվեց, ապառազմականացված գոտի ստեղծելը թվում է երկուստեք ոչ գործնական և ոչ անհրաժեշտ, քանի որ կապահանջի հրահանգներ մշակել և դրանց իրականացման համար ամբողջական գործակալություններ ստեղծել: Բարեբախտաբար, Սևրի պայմանագրի հոդված 177-ը ամրագրում է Թուրքիայի գոյություն ունեցող բոլոր ամրոցների զինաթափում: Հոդվածներ 159-ը և 196-200-ը պարտադրում են (ստեղծել) հանձնաժողովներ, որոնք լիովին համապատասխանում են անկարգության բոլոր վտանգներին դիմակայելու, որպիսիք կարող են առաջանալ սահմանի երկայնքով, ընդ որում՝ առաջին (հոդված)-ը պահանջում է, որ ոստիկանության սպաները համաձայնորեն տրամադրվեն տարբեր դաշնակից կամ չեզոք ուժերի կողմից, իսկ հաջորդ (հոդված)ները, պահանջում են ստեղծել Հսկողության և կազմակերպչական միջ-դաշնակցային ռազմական հանձնաժողով: Այս պայմաններում միակ լրացուցիչ հանձնարարականը, որն անհրաժեշտ և օգտակար է թվում, այն է, որ Հսկողության և կազմակերպչական միջ-դաշնակցային ռազմական հանձնաժողովը պետք է (Սևրի) պայմանագրի հոդված 200-ով իր վրա դրված իրավասություններին համապատասխան ընտրի ոստիկանության ավագ սպաների, այն սպաների թվից, որոնք (Սևրի) պայմանագրի հոդված 159-ի համաձայն հատուկ կառաջադրվեն դաշնակից կամ չեզոք ուժերի կողմից, և որոնք կտեղակայվեն Թուրքիայի և Հայաստանի սահմաններին հարող վիլայեթներում, և որ այդ սպաները օժտված կլինեն հատուկ պարտականությամբ՝ կանխարգելելու Հայաստանի սահմանի դեմ ուղղված ռազմական նախապատրաստությունները Հսկողության և կազմակերպչական միջ-դաշնակցային ռազմական հանձնաժողովի ղեկավարության ներքո:

Իմ վստահ ակնկալիքն է, որ հայ փախստականները և նրանց ղեկավարները, իրենց տրամադրված տարածք վերադարձի ընթացքում, ձեռնպահ կմնան որևիցե և ամեն տեսակ վրեժխնդրությունից՝ աշխարհին բարոյական մեծ քաջության օրինակ տալով, ինչը պետք է ընդհանրապես ազգային հզորության հիմքը հանդիսանա: Աշխարհն ակնկալում է, որ նրանք ամեն կերպ կխրախուսեն և ուժերի ներածին չափով կօգնեն այն բուրբ փախստականներին, ովքեր կցանկանան վերադառնալ իրենց նախկին տները Տրապիզոնի, Էրզրումի, Վանի և Բիթլիսի շրջաններում, հիշելով, որ այդ մարդիկ ևս մեծապես տուժել են: Իմ մյուս ակնկալիքն է, որ նրանք մույնօրինակ բարյացակամ վերաբերմունք կդրսևորեն Սև ծովի առափնյա շրջանի լազ և հույն բնակչության նկատմամբ, անհրաժեշտության դեպքում վարչական հարցերում լինելով առավել գիշողամիտ ոչ հայ ազգային և կրոնական խմբերի նկատմամբ՝ որոնք ներառված են ազգային փոքրամասնությունների հետ սույն թվականի օգոստոսի 10-ին իրենց կողմից ստորագրված պայմանագրում, որպեսզի այս մարդիկ ուրախությամբ և պատրաստակամորեն լիակատար ներդաշնակությամբ աշխատեն հայերի հետ՝ վստահորեն դնելով Հայաստանի նոր Հանրապետության հիմքը:

Սույնով պատիվ ունեմ ներկայացնելու իմ որոշման տեքստը:
Ընդունեք հարգանյացս հավաստիքը (այլն).

ՎՈՒԴԲՈ ՎԻԼՍՈՆ

Վաշինգտոն, 22 նոյեմբերի, 1920թ.

ՆԱԽԱԳԱՀ ՎԻԼՍՈՆԻ ՈՐՈՇՈՒՄԸ

Թուրքիայի և Հայաստանի միջև սահմանի, Հայաստանի՝ դեպի ծով ելք ունենալու և Հայաստանի սահմանին հարող թուրքական պարածրի ապստամբականացման վերաբերյալ

Միացյալ Նահանգների նախագահ ՎՈՒԴԲՈՎ ՎԻԼՍՈՆԸ
ԲՈԼՈՐԻՆ, ՈՒՄՈՐ ԴԱ ԿՎԵՐԱԲԵՐԻ,
ՈՂՋՈՒՆՈՒՄԷ.

Նկատի ունենալով, որ 1920 թ. ապրիլի 26-ին դաշնակից տերությունների Գերագույն խորհուրդը Սան Ռեմոյի կոնֆերանսի ժամանակ առաջարկությունով դիմեց Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների նախագահին՝ հանդես գալու որպես իրավարար Թուրքիայի և Հայաստանի միջև, չորս վիլայեթներում՝ Էրզրումի, Տրապիզոնի, Վանի և Բիթլիսի սահմանների խնդիրը որոշելու համար.

Նկատի ունենալով նաև, որ 1920 թ. մայիսի 17-ին այս առաջարկությունն ընդունելու մասին իմ համաձայնությունը հեռագրվեց ամերիկյան դեսպանին՝ Փարիզում՝ Գերագույն խորհրդում ներկայացված տերություններին փոխանցելու համար.

Նկատի ունենալով նաև, որ 1920 թ. օգոստոսի 10-ին լիազոր ներկայացուցիչների կողմից Սևրում հաշտության պայմանագիր ստորագրվեց Բրիտանական Կայսրության, Ֆրանսիայի, Իտալիայի ու Ճապոնիայի և Հայաստանի, Բելգիայի, Հունաստանի, Լեհաստանի, Պորտուգալիայի, Ռումինիայի ու Չեխոսլովակիայի՝ մի կողմից և Թուրքիայի միջև մյուս կողմից, որ այդ պայմանագիրը ի թիվս այլ դրույթների պարունակում էր հետևյալը.

«ՀՈԴՎԱԾ 89: Թուրքիան և Հայաստանը, ինչպես և մյուս Բարձր պայմանավորվող կողմերը համաձայն են Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների նախագահի իրավարար որոշմանը հանձնել Թուրքիայի և Հայաստանի միջև Էրզրումի, Տրապիզոնի, Վանի և Բիթլիսի վիլայեթներում սահմանի որոշման խնդիրը և ընդունել նրա որոշումը այս

հարցի վերաբերյալ, ինչպես նաև համաձայնագրին ցանկացած հավելումներ, որոնք նա կառաջարկի, որպեսզի Հայաստանը ելք ունենա դեպի ծովը և որպեսզի հիշյալ սահմանի երկարությամբ թուրքական հարակից տարածքը ապստամբականացվի»:

Նկատի ունենալով նաև, որ 1920 թ. հոկտեմբերի 18-ին Խաղաղության վեհաժողովի Գլխավոր քարտուղարությունը՝ գործելով դաշնակից տերությունների հանձնարարությամբ, Փարիզում Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների դեսպանատան միջոցով ինձ փոխանցեց վերը նշված պայմանագրի հաստատված օրինակը՝ ուշադրություն հրավիրելով նշված Հոդված 89-ին,

Ըստ այդմ, Թ. Վուդրո Վիլսոնը՝ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների նախագահը, ում վրա որ այսպիսով դրվել էր իրավարար առաքելությունը, քննելով խնդիրը առավել մատչելի հավաստի տեղեկատվության լույսի ներքո և արդարության բարձրագույն շահերից գործելու մտադրությամբ, սույնով հայտարարում է հետևյալ որոշումը.

I

Սահմանը Թուրքիայի և Հայաստանի միջև Էրզրումի, Տրապիզոնի, Վանի և Բիթլիսի վիլայեթներում պետք է նշագծվի հետևյալ կերպ.

1. Սկզբնակետ* պետք է ընտրվի Թուրքիայի և Պարսկաստանի սահմանագծին Վանի վիլայեթի՝ Հաքյարի և Վան սանջակների վարչական սահմանի հատման արևելյան ծայրակետը, ինչպես որ այդ վարչական սահմանը նշված է թուրքական քարտեզի Բաշկալա էջի

* Իմ կարծիքն է, որ այս սկզբնակետը պետք է գտնվի նախկին թուրք-պարսկական սահմանի վրա, ինչպես դա նշված է Սևրի պայմանագրի Հոդված 27 II (4)-ում, սակայն հիշյալ սահմանի 40 մղոնը, որոնց մեջ ներառված է հայկական սահմանի սկզբնակետը, դժարակացված չի եղել 1914 թ. թուրք-պարսկական սահմանագծող հանձնաժողովի կողմից: Առաջարկվող նոր սկզբնակետը ընկած է մուրավորապես 1 կիլոմետր դեպի հարավ Կարա Հիսաս գյուղից և մուրավորապես 25 կիլոմետր դեպի հարավ-արևմուտք Կուրուր գյուղից, և կարող է նշագծվել գերմի վրա այս կետի մոտ այնպես, ինչպես որ կորոշի սահմանագծող հանձնաժողովը, պայմանով, որ այն գրանցվի և Վան-Հաքյարի սանջակների Պարսկաստանի սահմանի հետ հստակ կետում:

վրա՝ մասշտաբը՝ 1:200,000, որը հրատարակվել է Թուրքիայի 1330-1331թթ. (1914-1915 թթ.) ֆինանսական տարում: Այս սկզբնականից սահմանը պետք է շարունակվի հարավ-արևմուտք՝ դեպի Մերկեդեր Դաղի արևմտյան գագաթը, որը տեղակայված է 6 կիլոմետր արևմուտք 3350 մետր (10,990 ոտնաչափ) բարձունքից, մոտ 2 կիլոմետր հարավ-արևմուտք Յոկարի Ահվալան գյուղից և մոտավորապես 76 կիլոմետր դեպի հարավ-արևելք Վան քաղաքից:

Վերոնշյալ սանջակների սահմանները, այնուհետև վարչական սահմանը Մամուրեթ-ուլ-Համիդ և Էլբաք դազաների միջև, ապա վերոնշյալ նույն սանջակի սահմանները թարմացված են այնտեղ, ուր անհրաժեշտ է, որ դրանք հետևեն հիմնական ջրբաժանին Ջաբ Սուի (Մեծ Ջաբ գետ) և Խոշաբ Սուի միջև և հավասար մասերի են բաժանում Քրդես Գեղիկի և Չոխ Գեղիկի միջև եղած բարձր լեռնանցքները,

այդտեղից հյուսիս-արևմուտք՝ մոտ 28 կիլոմետր դեպի Կեսիլի Դաղ, գետնին սահմանագիծ պետք է նշվի՝ որը կհետևի հիմնական ջրբաժաններին Խոշաբ Սուի և դեպի Շատակ Սու թավովող գետակների միջև և կշրջանցի Յոկարի Ահվալան գյուղից հարավ ընկած լեռնանցքը և կանցնի Շկոլանս Դաղի (3100 մետր կամ 10,170 ոտնաչափ) ու Բելերշուկի միջև լեռնանցքով,

այդտեղից հարավ-արևմուտք՝ դեպի անանուն գետակի Շատակ Սուի հետ միախառնման վայրը՝ Շատակ գյուղից մոտ 10 կիլոմետր դեպի հարավ:

գետնին սահմանագիծ պետք է նշվի, որը կհետևի հիմնական ջրբաժաններին և կանցնի Կոհ Կիրան Դաղլար, Սարի Դաղ (3150 մետր կամ 10,335 ոտնաչափ), Կեմետալա Թեփե (3,500 մետր կամ 11,480 ոտնաչափ, 3,540 մետր (11,615 ոտնաչափ) գագաթը) այնպես, որ Հայաստանին թողնվի Էյրեթի գյուղը, իսկ Թուրքիային՝ Արազ գյուղը և որպեսզի կտրի անցնի Շատակ Սու գետը Դիր Մուեմ Քիլիսա գյուղից առնվազն 2 կիլոմետր դեպի հարավ,

այդտեղից արևմուտք՝ դեպի այն գետը, որը հոսում է Մոկս Սուին, որը տեղակայված է Մոկս գյուղից դեպի հարավ,

գետնին սահմանագիծ պետք է նշվի, որը կհետևի հիմնական ջրբաժաններին, Հայաստանին թողնելով Կաչեթ, Սինփաս և Օզիմ գյուղերը, անցնելով Կանիսոր Թեփեով (3,245 մետր կամ 10,645 ոտնաչափ), անանուն լեռնագագաթը մոտ 3 կիլոմետր Առնուս Դաղից (3,550 մետր կամ 11,645 ոտնաչափ), կտրել անցնելով անանուն գետակը մոտ 2 կիլոմետր Սինփաս գյուղից դեպի հարավ, անցնելով 3,000 մետր (9,840 ոտնաչափ) բարձունքով, հետևելով Վան և Բիթլիս վիլայեթների սահմանագծին մոտ 3 կիլոմետր այս կետից դեպի հարավ-արևմուտք և շարունակելով հարավ-արևմուտք նույն լեռնաշղթայով դեպի անանուն լեռնագագաթը՝ Մոկս Սուից 2 կիլոմետր դեպի արևելք, և ապա իջնելով դեպի այս գետը,

այդտեղից հյուսիս՝ դեպի Վան և Բիթլիս վիլայեթների սահմանագծին գտնվող անանուն լեռնագագաթը, որը Մատա Գեղիկ լեռնանցքից մոտ 3 կիլոմետր արևմուտք է,

Վան և Բիթլիս վիլայեթների միջև վարչական սահմանը, որը վերանայվել է Վանկին Դաղից (3,200 մետր կամ 10,500 ոտնաչափ) դեպի հարավ՝ հետևելու հիմնական ջրբաժանին, այդտեղից արևմուտք դեպի Մեյդան Չենիդյանի լեռնագագաթը, որը տեղակայված է Բիթլիս և Սաիրթ սանջակների սահմանագծին՝ Բիթլիս քաղաքից մոտավորապես 29 կիլոմետր դեպի հարավ,

գետնին սահմանագիծ պետք է նշվի, որը կհետևի հիմնական ջրբաժաններին՝ անցնելով Վերերիան Դաղով (3,110 մետր կամ 10,200 ոտնաչափ), կտրել անցնելով Քեսան Դերեն մոտ 2 կիլոմետր Խորոս գյուղից դեպի հարավ, թողնելով Թուրքիային Մեմիաջ և Նևալեյն գյուղերը, ինչպես և նրանց միջև գտնվող կամուրջը կամ գետանցը և Հայաստանին թողնելով Չոպանս գյուղը և հյուսիս-արևելքից դեպի այն տանող ճանապարհը,

այդտեղից արևմուտք՝ դեպի Կյուլսլ Բելո Սու, այն վտար, որ գտնվում է Բիթլիս քաղաքից 23 կիլոմետր դեպի հարավ և մոտ 2 կիլոմետր դեպի հարավ Նուրի Սեր լեռնագագաթից (2,150 մետր կամ 7,050 ոտնաչափ),

Բիթլիս և Մաիրթ սանջակների միջև վարչական սահմանով, ապա գետնի վրա սահմանագիծ պետք է նշվի, որը կհետևի հիմնական ջր-բաժաններին և կանցնի Քուր Դաղի 2,750 և 2,700 մետր (համապատասխանաբար՝ 9,020 և 8,860 ոտնաչափ) գագաթներով, Բիլուկի Դաղ (2,230 մետր կամ 7,315 ոտնաչափ) և Սիհասեր Թեփե (2,250 մետր կամ 7,380 ոտնաչափ) գագաթներով;

այդտեղից արևմուտք՝ դեպի Բիթլիս Սուի և անանուն գետակի միախառնման վայրը, Դեշթում գյուղի մոտակայքում, մոտ 30 կիլոմետր դեպի հարավ-արևմուտք Բիթլիս քաղաքից,

գետնին սահմանագիծ պետք է նշվի, որը կհետևի հիմնական ջր-բաժաններին՝ թողնելով Թուրքիային Լերեդ և Դարունի գյուղերը, իսկ Հայաստանին՝ Էմբու գյուղը և բոլոր ճանապարհները, որոնք տանում են Մերգելու լեռից (1,850 մետր կամ 6,070 ոտնաչափ) հյուսիս-արևելք՝ դեպի Բիթլիս Սու, և կտրում անցնում են Մերգելու Թեփե ու Շիխ Թաքուր լեռնաշղթաները,

այդտեղից արևմուտք՝ դեպի Ջուկ (Դարգան) Սու այն կետը, որը 11 կիլոմետր հյուսիս-արևմուտք է Հագո գյուղից և Ջիլու գյուղից մոտավորապես 1 կիլոմետր հոսանքն ի վեր,

գետնին սահմանագիծ պետք է նշվի, որը կհետևի հիմնական ջր-բաժաններին՝ Հայաստանին թողնելով Դեշթումի գյուղը, անցնելով Կալմեն Դաղի արևելյան գագաթով (2,710 մետր կամ 8,890 ոտնաչափ) և շարունակվելով այնպես, որպեսզի Հայաստանին թողնվի սարահարթը (dolina) կամ ներքին ջրահեռացման ավազանը, հակառակ կողմում Ավեսիպի գյուղից մոտ 3 կիլոմետր դեպի արևմուտք գտնվող լեռնանցքը, որն անցնում է Շելաշ դաղով (1,944 մետր կամ 6,380 ոտնաչափ),

այդտեղից արևմուտք դեպի Մասուն Դերե, այն կետը, որը Քաբիլ Ջևիզ գյուղից մոտ 4 կիլոմետր դեպի հարավ-արևմուտք է և մոտավորապես 47 կիլոմետր դեպի հարավ է Մուշ քաղաքից,

գետնին սահմանագիծ պետք է նշվի, որը կհետևի հիմնական ջր-բաժաններին Չեյարդաշ լեռան (2,001 մետր կամ 6,565 ոտնաչափ), Կեպեկա լեռան (1,931 մետր կամ 6,335 ոտնաչափ), Մասուն Դաղի անանուն գագաթը՝ մոտ 4 կիլոմետր Մալաթո դաղից (2,967 մետր կամ 9,735 ոտնաչափ) դեպի հարավ-արևմուտք, 2,229 (7,310 ոտնաչափ) բարձունքը, Թուրքիային թողնելով Գունդենու գյուղը,

այդտեղից հյուսիս-արևելք՝ դեպի Թալուրի Դերե, այն կետը, որը գտնվում է Կասսեր գյուղից 2 կիլոմետր հոսանքն ի վեր և Մեյլևան (Ֆարկին) գյուղից մոտավորապես 37 կիլոմետր (դեպի) հյուսիս-արևելք,

գետնին սահմանագիծ պետք է նշվի, որը կհետևի հիմնական ջր-բաժաններին և կանցնի անանուն գագաթով՝ Մեյլուկ գյուղից մոտ 2 կիլոմետր (դեպի) արևելք, ու 2,073 (6,800 ոտնաչափ) բարձունքով, Հայաստանին թողնելով Հեյշթիրեն գյուղը,

այդտեղից հյուսիս-արևմուտք՝ դեպի Թալուրի Դերեի արևմտյան վտակը, Հեյլմ գյուղից մոտ 2 կիլոմետր դեպի արևելք և Մուշ քաղաքից մոտավորապես 42 կիլոմետր դեպի հարավ-արևմուտք գտնվող կետը,

գետնին պետք է սահմանագիծ նշվի, որը կհետևի հիմնական ջր-բաժաններին և կանցնի 2,251 (7,385 ոտնաչափ) բարձունքով,

այդտեղից հյուսիս-արևմուտք՝ դեպի Կուլպ Բողազի (Կուլպ Սու) և Ասկար Դերեի խառնման վայրը, Մուշ քաղաքից մոտավորապես 42 կիլոմետր դեպի հարավ-արևմուտք,

գետնին սահմանագիծ պետք է նշվի, որը կհետևի հիմնական ջր-բաժաններին՝ Թուրքիային թողնելով Հեյլն գյուղը, իսկ Հայաստանին՝ Կեհիրվանիք գյուղը,

այդտեղից հյուսիս-արևմուտք՝ դեպի Գենջ և Մուշ սանջակների վարչական սահմանի վրա գտնվող կետը՝ Միր Իսմայիլ Դաղից հյուսիս-արևելք, որը տեղակայված է Փեյկեոզ գյուղից 5 կիլոմետր դեպի արևմուտք և Արդուշին գյուղից մոտավորապես 19 կիլոմետր դեպի հարավ,

գետնին սահմանագիծ պետք է նշվի, որը կհետևի հիմնական ջր-բաժաններին և կանցնի Կոմիս Դաղով,

այդտեղից հյուսիս-արևմուտք՝ դեպի Ֆրաթ Նեիրի (Մուրադ Սու կամ Եփրատ), այն կետը, որը կորոշվի գետնի վրա Դոմ գյուղից մոտ 1 կիլոմետր հոսանքն ի վեր և Մուշ քաղաքից մոտավորապես 56 կիլոմետր դեպի արևմուտք,

Գենջ և Մուշ սանջակների միջև վարչական սահմանը և դեպի հյուսիս մոտ 2 կիլոմետր, ապա գետնին վրա սահմանագիծ պետք է նշվի, որը կհետևի հիմնական ջրբաժաններին դեպի արևմուտք՝ անանուն գագաթը, Չուքելայից (Արչե Կարա) Դադ (2,940 մետր կամ 9,645 ոտնաչափ), մոտավորապես 6 կիլոմետր դեպի արևելք, ապա դեպի հյուսիս անցնելով Արշիկ Դադի վրա գտնվող Հադիջե Թեփեի միջով, թողնելով Թուրքիային Քուլայ գյուղը և Հայաստանին՝ Քուհուրան գյուղը,

այդտեղից հյուսիս-արևմուտք՝ դեպի Գունիկ Սու, այն կետը, որը այս գետի երկու գետանցների միջև է, Էլմալի ու Չենաքջի գյուղերի միջև ճանապարհի գրեթե կեսին, և Չոլիկ (Չնեյիկ) գյուղից մոտավորապես 26 կիլոմետր դեպի հյուսիս,

գետնին սահմանագիծ պետք է նշվի, որը կհետևի հիմնական ջրբաժաններին՝ անցնելով անանուն գագաթով՝ Շանդար գյուղից մոտ 2 կիլոմետր դեպի արևմուտք, Մոլխան Դադի երկայնքով, և 2,200 մետրի (7,220 ոտնաչափ) վրա գտնվող բարձունքով՝ Թուրքիային թողնելով Շանդար և Չենակջի գյուղերը և Հայաստանին՝ Կումիստան, Լիճինակ և Էլմալի գյուղերը,

այդտեղից հյուսիս-արևմուտք՝ դեպի Էրզրումի և Բիթլիսի վիլայեթների սահմանին գտնվող անանուն գագաթը, այն կետին մոտ, ուր Էրչեկ և Ադա Կեի գյուղերի միջև անցկացված ուղիղ գիծը հատում է նշված վիլայեթների սահմանագիծը,

գետնին սահմանագիծ պետք է նշվի որը կհետևի հիմնական ջրբաժաններին՝ անցնելով 2,050 մետր (6,725 ոտնաչափ) բարձունքով,

այդտեղից հյուսիս դեպի հիշյալ վիլայեթի սահմանագծին գտնվող անանուն գագաթը, որը Խորիս Դադի Քարտալիկ Թեփեից 8 կիլոմետր դեպի հյուսիս-արևմուտք է,

Էրզրումի և Բիթլիսի վիլայեթների վարչական սահմանագծով, այդտեղից արևմուտք՝ դեպի Բույուկ Սու (Կիդի Սու) 2 կիլոմետր հոսանքն ի վեր Դաբգու Դերեի հետ նրա խառնման կետից, և Բիդի գյուղից մոտավորապես 11 կիլոմետր հյուսիս-արևմուտք,

գետնին սահմանագիծ պետք է նշվի, որը կհետևի Շեյթան Դադլարի հիմնական ջրբաժաններին, անցնելով 2,610 մետր (8565 ոտնաչափ) բարձունքով, Շեյթան Դադով (2,906 մետր կամ 9,535 ոտնաչափ), Հաքստուն Դադով, Հայաստանին թողնելով Դինեկ գյուղը և նրանից հարավ-արևմուտք գտնվող գետանցը կամ կամուրջը,

այդտեղից արևմուտք՝ դեպի Դար Բողազ (Կուտու Դերե) այն կետը, որը մոտ 3 կիլոմետր հարավ-արևմուտք է Չարդաքլար (Փալումոր) գյուղից,

գետնին սահմանագիծ պետք է նշվի, որը կհետևի հիմնական ջրբաժաններին, Հայաստանին թողնելով Շորախ և Ֆերիադին գյուղերը, անցնելով Դաբարթի Դադով (2,550 մետր կամ 8,365 ոտնաչափ), Սիան Դադով (2,750 մետր կամ 9,020 ոտնաչափ), 2,150 մետր բարձրության վրա գտնվող լեռնանցքով Մուստաֆա Բեյ Կոնադի մոտով անցնող Փալումոր Կիդի ճանապարհով, Ֆեզիրա Թեփե (2,530 մետր կամ 8,300 ոտնաչափ), 2,244 մ (7,360 ոտնաչափ) և 2,035 մ (6,675 ոտնաչափ) բարձունքներով,

այդտեղից արևմուտք՝ դեպի Երզինջան և Էրզրում սանջակների և Մամուրեթ-ուլ-Ազիզ վիլայեթի ընդհանուր սահմանը, որը տեղակայված է սուր անկյան տակ վիլայեթի սահմաններում, մոտավորապես 24 կիլոմետր դեպի արևմուտք Փալումոր գյուղից և 32 կիլոմետր հարավ-արևմուտք Երզինջան քաղաքից,

գետնին սահմանագիծ պետք է նշվի, որը կհետևի հիմնական ջրբաժաններին և կանցնի դեպի հյուսիս-արևմուտք անանուն գագաթով, մոտ 2 կիլոմետր հարավ-արևմուտք Փալումորից, Սիլուս (Կեոսինոդ) Դադով (2,405 մետր կամ 7,890 ոտնաչափ) դեպի Երզինջանի սանջակի հարավային սահմանագծին գտնվող անանուն գագաթը, մոտ 8 կիլոմետր հարավ-արևմուտք Փալումոր-Երզինջան ճանապարհից, ապա

քերվելով դեպի հարավ-արևմուտք սանջակի սահմանագծի երկայնքով մոտ 13 կիլոմետր, անցնելով Քարաջա Քալեհի (3,100 մետր կամ 10,170 ոտնաչափ) միջով,

ապա արևմուտք՝ դեպի Էրզրում և Մամուրեթ-ուլ-Ազիզ վիլայեթների սահմանագծին գտնվող անանուն գագաթը, որը գտնվում է Մոնգուր Սիլսիլեսիի ճանապարհի վրայի լեռնանցքից մոտ 3 կիլոմետր հյուսիս-արևմուտք, Եփրատի ափին տեղակայված Կեննախի և Դերսիմ (սանջակի) Փելուրի միջև, Երզնջան քաղաքից մոտավորապես 40 կիլոմետր դեպի հարավ-արևելք գտնվող գագաթը,

Էրզրումի և Մամուրեթ-ուլ-Ազիզ վիլայեթների միջև վարչական սահմանը քարմաքված է*, քանի որ սահմանագծման հանձնաժողովի քվե ունեցող անդամների մեծ մասը գերադասեց հետևել լեռնաշղթայի երկայնքով ձգվող հիմնական ջրբաժանին՝ Մերջան Դաղլարից (3,449 մետր կամ 11,315 ոտնաչափ) մոտ 2 կիլոմետր հարավ-արևմուտք գտնվող անանուն գագաթի և Կատար Թեփեի (3,300 մետր կամ 10,825 ոտնաչափ) միջև,

այդտեղից հյուսիս՝ դեպի Ֆրաթ Նեիրի (Կարա Սու կամ Եփրատ), մինչև այն կետը, որը կորոշվի գետնի վրա Քենաղ գյուղից մոտ

* Նշված վայրում վիլայեթի սահմանագիծը (համաշայն քուրբական Գլխավոր շրաքի քարտեզի Խոզաթ-Դերսիմ էջի, մաշկաբեր՝ 1:200000) իջնում է Մոնգուր-Սիլսիլեսիի հյուսիսային լանջով մոտ 7 կիլոմետր: Միացման վայրը՝ Երզնջանի դազայի սահմանագծի և Էրզրումի վիլայեթի Երզնջան սանջակի Կեննախ դազայի միջև ու Մամուրեթ-ուլ-Ազիզ վիլայեթի Դերսիմի սանջակի հետ, ընկած է Եփրատ գետից 14 կիլոմետրի սահմաններում: Սա Թուրքիային է թողնում ռազմական նշանակություն ունեցող մի պլացդարմ 11,000 ուրնաչափ քարշրոթյաւք լեռնաշղթայից հյուսիս և Երզնջան քաղաքից ընդամենը 20 կիլոմետր հարավ: Ես լիազորված չեմ այս կետում փոփոխելու վարչական սահմանը, և այս 40 քառակուսի կիլոմետրը դուրս է այն չորս վիլայեթների փարածքից, որը որոշված է Սևրի պայմանագրի հոդված 89-ով:

Այնուամենայնիվ, ես համարձակություն եմ վերցնում հրավիրելու սահմանագծման հանձնաժողովի ուշադրությունը, որ ցանկալի կլինի րեղական քնակշորյան հետ խորհրդակցել այս կետում վիլայեթի սահմանների հնարավոր փերամայման առումով:

6 կիլոմետր դեպի արևելք և Երզնջան քաղաքից մոտավորապես 35 կիլոմետր (դեպի) հարավ-արևմուտք,

գետնին սահմանագիծ պետք է նշվի, որը կհետևի հիմնական ջրբաժաններին, Թուրքիային թողնելով ճանապարհը Դերսիմի Փելուրից դեպի Եփրատի վրա գտնվող Կեննախ և Հայաստանին թողնելով Կոջա Արբլեր գյուղը,

այդտեղից հյուսիս՝ դեպի Էրզրումի և Տրապիզոնի վիլայեթների սահմանագիծը այն կետում, որը կորոշվի 2,930 մ (8,625 ոտնաչափ) գագաթից մոտ 1 կիլոմետր դեպի արևմուտք և Մետկուտ գյուղից մոտ 4 կիլոմետր դեպի հարավ կամ Երզնջան քաղաքից մոտավորապես 39 կիլոմետր դեպի հյուսիս-արևմուտք,

գետնին սահմանագիծ պետք է նշվի, որը կհետևի հիմնական ջրբաժաններին՝ Թուրքիային թողնելով Չաղի Յաղի, Թոմս ու Ալամիկ գյուղերը և Հայաստանին՝ Երկղան գյուղը և Մելկուք գյուղից հարավ անցնող ճանապարհն ու ուղեայունը, անցնելով Ուրջ Քարդաշ Թեփեով, Կելեկ Կիրանով (Թեքե Թաշ, 2,800 մետր կամ 9,185 ոտնաչափ), Կեհնամ Դաղով (կամ Կարա Դաղ, 3,030 մետր կամ 9,940 ոտնաչափ), հավասարապես կիսելով Ջազկեր գյուղից մոտ 2 կիլոմետր արևմուտք ընկած լեռնանցքը Հայաստանի և Թուրքիայի միջև, և նմանապես Կրալ Խամ Բողազի ճանապարհի լեռնանցքը Չարդակի գյուղի մոտ, անցնելով Կարա Դաղի 2760 մետր (9,055 ոտնաչափ) բարձունքով, 2,740 մետր (8,990 ոտնաչափ) բարձունքով, և այն կետով, որը պետք է նշվի գետնի վրա, Իքի Սիվրի գետակի մոտ՝ Չիմեն Դաղ լեռնանցքից դեպի արևմուտք 2 կիլոմետրից էլ պակաս, և դա պետք է արվի այնպես, որ Թուրքիային թողնվի դեպի արևմուտք՝ Կուճի Կևի ու Կարա Յայրակ տանող երկու ճանապարհների խաչմերուկը և Հայաստանին՝ երկու այլ ճանապարհների խաչմերուկը, որոնք տանում են դեպի Մետկուտ և Կիրմանա գյուղերը: Սահմանագծող հանձնաժողովը տեղում կորոշի 2,760 մետր և 2,740 մետր բարձունքների միջև անցնող մայրուղու առավել հարմար դիրքը,

այդտեղից հյուսիս-արևմուտք՝ դեպի Կելկիտ Չայ (Կելկիտ Իր-մակ), այն կետը, ուր հարավից դրան է հանդիպում Տրապիզոնի և Սիվասի վիլայեթների միջև սահմանագիծը,

Տրապիզոնի և Էրզրումի վիլայեթների միջև վարչական սահմանը և այդտեղից դեպի Տրապիզոնի և Սիվասի վիլայեթների միջև վարչական սահմանը,

այդտեղից հյուսիս՝ դեպի Տրապիզոնի և Սիվասի վիլայեթների սահմանի վրա գտնվող անանուն գագաթը՝ Բորդա Փայայից (2,995 մետր կամ 9,825 ոտնաչափ) մոտ 4 կիլոմետր դեպի հարավ-արևմուտք, որը գտնվում է Գյումուշ-Խանա քաղաքից մոտավորապես 38 կիլոմետր (դեպի) հարավ-արևմուտք,

գետնի վրա սահմանագիծ պետք է նշվի, հետևելով հիմնական ջրբաժաններին, Հայաստանին թողնելով Հալկիթ, Սինանլի, Կիլիկտին, և Կիրտանոս գյուղերը և Թուրքիային՝ Կար Կիշլա, Մադիկ, Կարա Կիա և Արա գյուղերը, կտրել անցնելով լեռնանցքը Շիրան Չայի արևմտյան վտակների և Բարսակ Դերեյի (Կարա Չայ) արևելյան ակունքների միջև, Կարահիսար Շարկի (Շապին Կարահիսար) քաղաքից մոտ 43 կիլոմետր դեպի արևելք,

այդտեղից հյուսիս-արևելք, հյուսիս և արևմուտք՝ դեպի Տրապիզոնի և Սիվասի վիլայեթների սահմանին գտնվող անանուն գագաթը, որը տեղակայված է մոտ 7 կիլոմետր հյուսիս-արևմուտք Յերչի Թեփեից (2,690 մետր կամ 8,825 ոտնաչափ) և 47 կիլոմետր հարավ, հարավ-արևմուտք Կերասունտ քաղաքից,

Տրապիզոնի և Սիվասի վիլայեթների վարչական սահմանագիծը,

այդտեղից դեպի հյուսիս, վերը նշված կետից Պոնտական լեռների գագաթներով դեպի Սև ծովը, այն կետը ծովափին, որը պետք է որոշվի Քեշաբ գյուղից մոտ 1 կիլոմետր դեպի արևմուտք և Կերասունտ քաղաքից մոտավորապես 9 կիլոմետր դեպի արևելք,

գետնին սահմանագիծ պետք է նշվի, հետևելով հիմնական ջրբաժաններին, Թուրքիային թողնելով դաշտերը, արոտավայրերը և գյուղերը Կոմիս Դերեի (Ակ Սու) և նրա վտակների ոռոգման տարածքում և

Հայաստանին՝ դաշտերը, արոտավայրերը, անտառները և գյուղերը Յաղաջ Դերեի (Լսպիյա Դերե) և Վենազի Դերեի (Քեշաբ Դերե) ու նրանց վտակների ոռոգման տարածքում, և անցկացվի այնպես, որ օգտագործվի սահմանը Տրիպոլի (Տիրեբոլի) և Կերասունտ դազանների միջև՝ ընդամենը 7 կիլոմետր Կարա Թեփեից (1,696 մետր կամ 5,565 ոտնաչափ) հարավ, և որպեսզի առավել հարմար կապ ապահովվի նոր սահմանի և լեռնաշղթայով անցնող լեռնանցքների միջև, ինչպես որ այդ կապերը կարող են որոշվել տեղում, սահմանագծող հանձնաժողովի կողմից՝ տեղական բնակչության հետ խորհրդակցելուց հետո:

2. Որևէ տարածայնությունների դեպքում սույն որոշման տեքստի և կցված քարտեզների միջև՝ մասշտաբը 1:1,000,000 և 1:200,000, տեքստը կհամարվի գերակա:

Սևրի պայմանագրի Հոդված 89-ով որոշված չորս վիլայեթների տարածքը սահմանված է ըստ 29 հոկտեմբերի 1914 թ. դրությամբ,

Սահմանը, ինչպես վերը նկարագրվեց, այն գծված է կարմիր գույնով, ճշգրտված քարտեզի վրա՝ մասշտաբը 1:1,000,000, որը կցված է սույն սահմանի որոշմանը: Այստեղ հիշատակված բոլոր աշխարհագրական անունները ներկայացված են սույն տեքստին կցված քարտեզների վրա:

Տեղանքի աշխարհագրական կետերի անվանումների, լեռների բարձրության, և վիլայեթների, սանջակների ու դազանների սահմանների որոշման համար որպես հիմք ծառայել են թուրքական Գլխավոր շտաբի քարտեզները՝ մասշտաբը 1:200,000, և մասնակիորեն՝ բրիտանական քարտեզը՝ մասշտաբը 1:1,000,000:

1:200,000 մասշտաբի քարտեզները երաշխավորելի են Հոդված 91-ով նախատեսված սահմանագծող հանձնաժողովի կողմից օգտագործելու համար՝ սույն որոշմամբ հաստատված Հայաստանի սահմանները գետնի վրա նշագծելու համար:

II

Վերը նկարագրված սահմանը, որով Տրապիզոնի նավահանգիստը և Խալշուտ Սուի հովիտը հատկացվում են Հայաստանին, վերացնում

է Հայաստանի համար հետագայում դեպի ծով ելք նախատեսելու անհրաժեշտությունը:

III

Ի լրումն սպառազինությունների սահմանափակման այն հիմնական երաշխիքների, որոնք ներառված են Սևրի պայմանագրի V բաժնում՝ Ռազմական, ծովային և օդային հարցեր, Հայաստանի սահմանի, ինչպես այն հաստատվեց վերևում, հարակից թուրքական տարածքի ապառազմականացումը, պետք է իրականացվի հետևյալ կերպ.

Հսկողության և կազմակերպչական միջ-դաշնակցային ռազմական հանձնաժողովը, որի ստեղծումը նախատեսված է Սևրի պայմանագրի հոդվածներ 196-200-ով, Թուրքիայի՝ Հայաստանի սահմաններին հարակից վիլայեթներում տեղակայված ռստիկանության ավագ սպաներին պետք է նշանակի բացառապես այն սպաների թվից, որոնք հիշյալ պայմանագրի Հոդված 159-ի համաձայն կառաջադրվեն Դաշնակից կամ Չեզոք ուժերի կողմից:

Այդ սպաները, ի հավելումն իրենց մյուս պարտականությունների, օժտված կլինեն հատուկ պարտականությամբ՝ հետևելու և զեկուցելու Հսկողության և կազմակերպչական միջ-դաշնակցային ռազմական հանձնաժողովին Թուրքիայի այս վիլայեթներում բոլոր այն միտումների նպատակների մասին, որոնք ուղղված կլինեն Հայաստանի սահմանի դեմ, այն է՝ ռազմավարական երկաթուղիների և ավտոճանապարհների կառուցում, ռազմամթերքի պահեստների ստեղծում, ռազմակայանների հիմնում, ինչպես նաև հարևան Հայաստանի տարածքի խաղաղությանն ու հանգստությանը սպառնացող քարոզչության ծավալում: Հսկողության և կազմակերպչական միջ-դաշնակցային ռազմական հանձնաժողովը այդժամ պետք է այնպիսի քայլեր ձեռնարկի, որպիսիք անհրաժեշտ կլինեն կանխարգելելու վերը բնորոշված ուժերի կենտրոնացումը և ալլ ագրեսիվ գործողությունները:

Ի վկայություն առ այն, որ սա ես կազմել եմ իմ ջեռքով, կհավաստի այսպիսի դրոշմված Միացյալ Նահանգների կնիքը:

Կատարված է երկու օրինակից Վաշինգտոն քաղաքում, հազար իննը հարյուր քսան քվականի նոյեմբեր ամսի քսաներկուսին և Միացյալ Նահանգների անկախության հարյուր քառասունհինգ քվականին:

(Կնիքը)

Նախագահ.

ՎՈՒԴԲՈ ՎԻԼՍՈՆ

ԲԵՅՆԲԻՋ ԲՈԼԲԻ

Պետական քարտուղար

Թարգմանությունը կատարված է ըստ հետևյալ հրատարակության

Publie a l'occasion du cinquantenaire de la signature de la Traite de
Sevres (10 Aout 1920)

EDITION HAMASKAINE

Association Culturelle Armenienne

LIBRAIRIE HAMASKAÏ'NE

WILSON AND THE ARMENIAN-TURKISH FRONTIER

When in 1915 the Genocide of Armenians in Ottoman Empire took place, the USA was the only Great Power not yet involved in the World War I, and it bring not only moral pressure to bear, but also a real material help to suffering Armenians. In the USA a number of charity organizations spontaneously were established, which were doing their best for raising funds, whip-round gathering and sending cloths, food, medicine for the suffering people. American people, amongst them artists, poets, painters, were actively engaged in relief funds raising. A tremendous amount of sympathy of American people towards Armenians was generated.

In the fall of 1915 the American Board of Commissioners for Foreign Missions created the American Committee for Armenian & Syrian Relief, which organized a massive fund drives to aid the stricken refugees. During a dozen of years, the Americans donated over \$30 million in total for the relief of the Armenians, Greeks, and Assyrians. American assistance to Armenian people is of great value. During the years 1916-1928 the USA Congress accepted over 70 resolutions on behalf of Armenian people and the Armenian Republic.

USA President Woodrow Wilson's administration (1913 -1921), unable to stop the massacres, do the possible to help the narrowly escaped people. Wilson proclaimed two days in 1916 as "Near East Relief Days" and asked all Americans to contribute whatever they could to alleviate the sufferings of the Armenians. The entrance quotas to USA for emigrants of Armenian & Syrian (Assyrians, Christian Arabs, Nestorians) origin were increased much over limits. In 1918 Wilson's administration take the relief works under governmental control & partly financing. By the act of incorporation approved by the President on August 6, 1919, the relief organizations were united in one – named "Near East Relief". Many

famous politicians, ex-presidents, senators, bankers, governors, etc. agreed to serve as board members of this organization.

The Near East Relief started several activities in a large area – from Asia Minor to South Caucasus and from Iraq to Palestine. The survivors of the tragic events were placed at special refuge centers under patronage of American missionaries, where they find not only food and shelter, but also were educated and trained in useful arts to earn their living in future life. American orphanages were opened in Greece, the Near East countries and in Armenia (Kars, Alexandrapol, Yerevan), which saved many thousands of Armenian children who had lost their parents and families during the war and massacres. This benevolent help indicates the public opinion of the US people and thus somehow may have influence on USA foreign policy.

In his memoirs Herbert Hoover, the USA 31st President, who during the Wilson's presidency was serving as Head of American Relief Administration in postwar Europe, noted the intimate attitude of American people toward Armenians: **"Probably Armenia was known to the American school child in 1919 only a little less than England. The association of Mount Ararat and Noah, the staunch Christians who were massacred periodically by Mohammedan Turks, and Sunday School collections over fifty years for alleviating their miseries – all cumulate to impress the name Armenia on the front of the American mind¹".**

Woodrow Wilson (1856-1924) was the first president to broke American isolationism of the "Monroe Doctrine" and in April 1917, the USA entered the World War I. On January 8, 1918, Wilson announced his plan of «Fourteen Points». His dream was of that, each national group

¹ Herbert Hoover, *Memoirs. Years of Adventure, 1874-1920*, New York, 1951, p.385

could have its own country and that the people should decide for themselves what kind of governance they wanted to have.

Wilson was the first of American leaders to call for an international cooperation through creation of a «League of Nations» and was one of the authors of the League's Covenant. After signing Armistice on November 11, 1918, he went in person to Paris Peace Conference to participate in the organization of the post-war peace and to solve the world affairs. He has a very special vision of the USA role in world affairs:

“I spoke just now of the spiritual leadership of the United States, thinking of international affairs. But there is another spiritual leadership which is open to us and which we can assume.

The world has been made safe for democracy, but democracy has not been finally vindicated. All sorts of crimes are being committed in its name, all sorts of preposterous perversions of its doctrines and practices are being attempted.

This, in my judgment, is to be the great privilege of the democracy of the United States, to show that it can lead the way in the solution of the great social and industrial problems of our time, and lead the way to a happy, settled order of life as well as to political liberty. The program for this achievement we must attempt to formulate, and in carrying it out we shall do more than can be done in any other way to sweep out of existence the tyrannous and arbitrary forms of power which are now masquerading under the name of popular government”.¹

Meantime, in May 1918 a small Armenian Republic was created on the section of Russian Armenian lands. The newborn Republic was landlocked and filled with tens of thousands of starving refugees, orphans and disease-

ridden. However, Armenians had high hopes of President Woodrow Wilson to champion their case.

During the Paris Peace Conference Wilson's administration was seriously considering accepting a mandate for Armenia. An Armenian lobby was formed in USA - the “American Committee for the Independence of Armenia”. Its leading members, influential Republican Senators amongst them as well, express their firm believe that American people without regard to party creed, were deeply interested in the welfare of the Armenian people and expect to see the restoration of the independence of Armenia.

Impressed by this, President Wilson appointed Colonel William Haskell as Allied High Commissioner to Armenia on July 11, 1919. A fifty member strong American group of experts of General James Harbord was sent to Armenia on a fact-finding mission in August-September 1919. But despite of this steps taken, Woodrow Wilson was indecisive in accepting the Armenian Mandate. He believed that first of all the US Senate has to accept the League of Nations Covenant, and only then, the Armenian Mandate has to be accepted.

Such a delay of the mandate question discussion in US Congress proved fatal. The growing isolationism sentiments and inter-party struggle bring uncertainty to American public opinion. Many Senators opposed USA joining the League and so opposed the Armenian mandate, since the two were connected.

In late September 1919, President Wilson went on a speaking tour to win the popular support for the Versailles Treaty. While campaigning Wilson suffered a stroke and became an invalid, but he kept the mental grasp of his tasks. Possibly the health problems kept him back from taking further active steps and asking the Congress for the Armenian mandate in the fall 1919.

¹ Woodrow Wilson, “Great and Solemn Referendum Message”, *Public Papers of Woodrow Wilson, War and Peace, II*, p. 453-456.

On January 23, 1920 the Allies at last recognized the Republic of Armenia and on April 23, 1920 the USA too recognized the Armenian Republic "de-jure". However, no any concrete aid was rendered to Armenia not by Allies, nor by USA.

On April 27, 1920, the Allies at San Remo conference asked Wilson to accept the mandate for Armenia, to delineate the western border of Armenia with Turkey, and to mediate between the Armenians and Turks. Wilson gave his agreement.

There was still hope that USA will take the Armenian mandate on philanthropic impulse.

Finally, when it was too late to hope for a confirmative resolution as the isolationist sentiment was much higher, on May 24, 1920, President Wilson asked the Senate to accept the mandate for Armenia.

On June 1, 1920, the US Senate killed the Armenian mandate.

The Treaty of Sevres was signed between Allies and Turkey on August 10, 1920.. Allies recognized the Armenian Republic in the borders that Wilson had to draw up yet. Unfortunately all this remain just on paper, as the Armenian Republic was unable not only to take control of Armenian territories offered her by the Treaty of Sevres, (which Wilson was still to delineate) but even to protect the territory under her control from growing conspiring of Turks and Bolsheviks.

Even then, President Wilson through executive power can protect Armenia, by sending troops, military equipment, officers and volunteers to train the Armenian army. Such actions might demonstrate the Kemalist Turks and Bolsheviks that America had not abandoned Armenia, and may keep them back from direct attacks on the republic. Unfortunately, Wilson believed that only with congressional authorization, such an aid could be made and thus nothing practically was done to protect Armenia.

When on November 22, 1920 Wilson finally completed his map for Armenia the Turks had already occupied and devastated the western half of the Armenian Republic. On December 2, 1920, The Armenian Government was forced to agree on Sovietization of Armenia in order to save the rest of its land and people from falling into the hands of Turks. The Armenian independence was over.

How can we assess what was done by Woodrow Wilson ?

As it states Dr. Charles Seymour, one of president's biographers:

"Woodrow Wilson, however, is not to be assessed by his accomplishment. It is as prophet and not as man of action that he will be regarded by history. Like the prophets of old, like Luther or Mazzini, he lacked the capacity for carrying to practical success the ideal, which he preached. But to assume that he must accordingly be adjudged a failure is to ignore the significance of the ideals to which he awakened the world. Much there was that was unattainable and intangible, but its value to mankind in the development of international relations may be inestimable".¹

To this we can add also the following: President Wilson envisioned in perspective that the United States is going to take the responsibility of the world affairs, and for the century passed, Wilson's principles became the new milestone of USA foreign policy, nearly to now days.

But after all, it is important for us to assess also what Wilson has done, or not done, for Armenia ? And here is the difficulty.

There are several questions to be answered first !

¹ Charles Seymour, *Woodrow Wilson and the World war*, Yale University Press, 1921, p.359

1. Is it possible that the USA Congress accept the mandate for Armenia if President Wilson asked the Senate to accept it when the philanthropic sentiments were high enough in America?

2. If President Wilson through executive power may send troops, military equipment, officers and volunteers to train the Armenian army can it prevent the Kemalist Turk and Bolshevik joint attacks on Armenia?

3. If Wilson mach earlier delineate the western border of Armenia with Turkey, complete his map, and try to mediate between the Armenians and Turks, can this protect the Armenian Republic and thus force the Allied Powers to support Armenia practically?

There are, of course, more particular questions to be answered too. And if we can be fortunate to find the right answers for them, it will be quite helpful for modern Armenian Republic as well.

* * *

The "Wilson Map of Armenia" is an official document signed by president Woodrow Wilson and bearing the USA seal of state. It is not only the graphic map, but includes also the full description of Turkey – Armenia borderland inch by inch, as delineate by president.

The publication of "Wilson Map of Armenia" may have several effects:

1. It can be used as a historical map for school teaching;

2. It can serve as the plain evidence of facts in superior to all declarations;

3. It may help in pushing forward the American public opinion and in recognition of Armenian Genocide by USA officials

Also it can serve as historical illustration to American-Armenian correlations.

Dr. Armen KHACHIKYAN

Associate Professor .

THE FRONTIER
BETWEEN ARMENIA AND TURKEY
AS DECIDED BY
PRESIDENT WOODROW WILSON

NOVEMBER 22, 1920

PRESIDENT WILSON

To the President of the Supreme Council
of the Allied Powers

Mr. President:

By action of the Supreme Council taken on April 26th of this year an invitation was tendered to me to arbitrate the question of the boundaries between Turkey and the new state of Armenia. Representatives of the powers signatory on August 10th of this year to the Treaty of Sevres have acquiesced in conferring this honor upon me and have signified their intention of accepting the frontiers which are to be determined by my decision, as well as any stipulation which I may prescribe as to access for Armenia to the sea and any arrangement for the demilitarization of Turkish territory lying along the frontier thus established. According to the terms of the arbitral reference set forth in part III, Section 6, Article 89, of the Treaty of Sevres, the scope of the arbitral competence assigned to me is clearly limited to the determination of the frontiers of Turkey and Armenia in the Vilayets of Erzerum, Trebizond, Van and Bitlis. With full consciousness of the responsibility placed upon me by your request, I have approached this difficult task with eagerness to serve the best interests of the Armenian people as well as the remaining inhabitants, of whatever race or religious belief they may be, in this stricken country, attempting to exercise also the strictest possible justice toward the populations, whether Turkish, Kurdish, Greek or Armenian, living in the adjacent areas.

In approaching this problem it was obvious that the existing ethnic and religious distribution of the population in the four vilayets could not, as in other parts of the world, be regarded as the guiding element of the decision. The ethnic consideration, in the case of a population originally so

complexly intermingled, is further beclouded by the terrible results of the massacres and deportations of the Armenians and Greeks, and by the dreadful losses also suffered by the moslem inhabitants through refugee movements and the scourge of typhus and other diseases. The limitation of the arbitral assignment to the four vilayets named in Article 89 of the Treaty made it seem a duty and an obligation that as large an area within these vilayets be granted to the Armenian state as could be done, while meeting the basic requirements of an adequate natural frontier and of geographic and economic unity for the new state. It was essential to keep in mind that the new state of Armenia, including as it will a large section of the former Armenian provinces of Trans-caucasian Russia, will at the outset have a population about equally divided between Moslem and Christian elements and of diverse racial and tribal relationship. The citizenship of the Armenian Republic will, by the tests of language and religion, be composed of Turks, Kurds, Greeks, Kizilbashis, Lazes and others, as well as Armenians. The conflicting territorial desires of Armenians, Turks, Kurds and Greeks along the boundaries assigned to my arbitral decision could not always be harmonized. In such cases it was my belief that consideration of healthy economic life for the future state of Armenia should be decisive. Where, however, the requirements of a correct geographic boundary permitted, all mountain and valley districts along the border which were predominantly Kurdish or Turkish have been left to Turkey rather than assigned to Armenia, unless trade relations with definite market towns threw them necessarily into the Armenian state. Wherever information upon tribal relations and seasonal migrations was obtainable, the attempt was made to respect the integrity of tribal groupings and nomad pastoral movements.

From the Persian border southwest of the town of Kotur the boundary line of Armenia is determined by a rugged natural barrier of great height,

extending south of Lake Van and lying southwest of the Armenian cities of Bitlis and Mush. This boundary line leaves as a part of the Turkish state the entire Sandjak of Hakkiari, or about one-half of the Vilayet of Van, and almost the entire Sandjak of Sairt. The sound physiographic reason which seemed to justify this decision was further strengthened by the ethnographic consideration that Hakkiari and Sairt are predominantly Kurdish in population and economic relations. It did not seem to the best interest of the Armenian state to include in it the upper valley of the Great Zab River, largely Kurdish and Nestorian Christian in population and an essential element of the great Tigris river irrigation system of Turkish Kurdistan and Mesopotamia. The control of these headwaters should be kept, wherever possible, within the domain of the two interested states, Turkey and Mesopotamia. For these reasons the Armenian claim upon the upper valley of the Great Zab could not be satisfied.

The boundary upon the west from Bitlis and Mush northward to the vicinity of Erzingan lies well within Bitlis and Erzerum vilayets. It follows a natural geographic barrier, which furnishes Armenia with perfect security and leaves to the Turkish state an area which is strongly Kurdish. Armenian villages and village nuclei in this section, such as Kighi and Temran, necessarily remain Turkish because of the strong commercial and church ties which connect them with Kharput rather (than?) with any Armenian market and religious centers which lie within Bitlis or Erzerum vilayets. This decision seemed an unavoidable consequence of the inclusion of the city and district of Kharput in the Turkish state as determined by Article 27 II (4) and Article 89 of the Treaty of Sevres.

From the northern border of the Dersim the nature and the direction of the frontier decision was primarily dependent upon the vital question of supplying an adequate access to the sea for the state of Armenia. Upon the correct solution of this problem depends, in my judgment, the future

economic well-being of the entire population, Turkish, Kurdish, Greek, Armenian, or Yezidi, in those portions of the vilayets of Erzerum, Bitlis and Van which lie within the state of Armenia. I was not unmindful of the desire of the Pontic Greeks, submitted to me in a memorandum similar, no doubt, in argument and content to that presented to the Supreme Council last March at its London Conference, that the unity of the coastal area of the Black sea inhabited by them be preserved and that arrangement be made for an autonomous administration for the region stretching from Riza to a point west of Sinope. The arbitral jurisdiction assigned to me by Article 89 of the Treaty of Sevres does not include the possibility of decision or recommendation by me upon the question of their desire for independence, or failing that, for autonomy. Nor does it include the right to deal with the littoral of the independent Sandjak of Djanik or of the Vilayet of Kastamuni into which extends the region of the unity and autonomy desired by the Pontic Greeks.

Three possible courses lay open to me: to so delimit the boundary that the whole of Trebizond Vilayet would lie within Turkey, to grant it in its entirety to Armenia, or to grant a part of it to Armenia and leave the remainder to Turkey. The majority of the population of Trebizond Vilayet is incontestably Moslem and the Armenian element, according to all pre-war estimates, was undeniably inferior numerically to the Greek portion of the Christian minority. Against a decision so clearly indicated on ethnographic grounds weighed heavily the future of Armenia. I could only regard the question in the light of the needs of a new political entity, Armenia, with mingled Moslem and Christian populations, rather than as a question of the future of the Armenians alone. It has been and is now increasingly my conviction that the arrangements providing for Armenia's access to the sea must be such as to offer every possibility for the development of this state as one capable of reassuming and maintaining

that useful role in the commerce of the world which its geographic position, athwart a great historic trade route, assigned to it in the past. The civilization and the happiness of its mingled population will largely depend upon the building of railways and the increased accessibility of the hinterland of the three vilayets to European trade and cultural influences.

Eastward from the port of Trebizond along the coast of Lazistan no adequate harbor facilities are to be found and the rugged character of the Pontic range separating Lazistan Sandjak from the Vilayet of Erzerum is such as to isolate the hinterland from the coast so far as practicable railway construction is concerned. The existing caravan route from Persia across the plains of Bayazid and Erzerum, which passes through the towns of Baiburt and Gumush-khana and debouches upon the Black Sea at Trebizond, has behind it a long record of persistent usefulness.

These were the considerations which have forced me to revert to my original conviction that the town and harbor of Trebizond must become an integral part of Armenia. Because of the still greater adaptability of the route of the Karshut valley, ending at the town of Tireboli, for successful railway construction and operation I have deemed also essential to include this valley in Armenia, with enough territory lying west of it to insure its adequate protection. I am not unaware that the leaders of the Armenian delegations have expressed their willingness to renounce claim upon that portion of Trebizond Vilayet lying west of Surmena. Commendable as is their desire to avoid the assumption of authority over a territory so predominantly Moslem, I am confident that, in acquiescing in their eagerness to do justice to the Turks and Greeks in Trebizond I should be doing an irreparable injury to the future of the land of Armenia and its entire population, of which they will be a part.

It was upon such a basis, Mr. President, that the boundaries were so drawn as to follow mountain ridges west of the city of Erzingan to the

Pontic range and thence to the Black Sea, in such a way as to include in Armenia the indentation called Zephyr Bey. The decision to leave to Turkey the harbor towns and hinterland of Kerasun and Ordu in Trebizond Sandjak was dictated by the fact that the population of this region is strongly Moslem and Turkish and that these towns are the outlets for the easternmost sections of the Turkish vilayet of Sivas. The parts of Erzerum and Trebizond Vilayets which, by reason of this delimitation, remain Turkish rather than become Armenian comprise approximately 12,120 square kilometers.

In the matter of demilitarization of Turkish territory adjacent to the Armenian border as it has been broadly described above, it seemed both impracticable and unnecessary to establish a demilitarized zone which would require elaborate prescriptions and complex agencies for their execution. Fortunately, Article 177 of the Treaty of Sevres prescribes the disarming of all existing forts throughout Turkey. Articles 159 and 196-200 provide in addition agencies entirely adequate to meet all the dangers of disorder which may arise along the borders, the former by the requirement that a proportion of the officers of the gendarmerie shall be supplied by the various Allied or neutral Powers, the latter by the establishment of a Military Inter-Allied Commission of Control and Organization. In these circumstances the only additional prescriptions which seemed necessary and advisable were that the Military Inter-Allied Commission of Control and Organization should, in conformity with the powers bestowed upon it by Article 200 of the Treaty, select the superior officers of the gendarmerie to be stationed in the vilayets of Turkey lying contiguous to the frontiers of Armenia solely from those officers who will be detailed by the Allied or neutral Powers in accordance with Article 159 of the Treaty; and that these officers, under the supervision of the Military Inter-Allied Commission of

Organization and Control, should be especially charged with the duty of preventing military preparations directed against the Armenian frontier.

It is my confident expectation that the Armenian refugees and their leaders, in the period of their return into the territory thus assigned to them, will by refraining from any and all form of reprisals give to the world an example of that high moral courage which must always be the foundation of national strength. The world expects of them that they give every encouragement and help within their power to those Turkish refugees who may desire to return to their former homes in the districts of Trebizond, Erzerum, Van and Bitlis remembering that these peoples, too, have suffered greatly. It is my further expectation that they will offer such considerate treatment to the Laz and the Greek inhabitants of the coastal region of the Black Sea, surpassing in the liberality of their administrative arrangements, if necessary, even the ample provisions for non-Armenian racial and religious groups embodied in the Minorities Treaty signed by them upon August 10th of this year, that these peoples will gladly and willingly work in completest harmony with the Armenians in laying firmly the foundation of the new Republic of Armenia.

I have the honor to submit herewith the text of my decision.

Accept (etc.).

WOODROW WILSON

Washington, November 22, 1920.

WOODROW WILSON, PRESIDENT OF THE UNITED STATES,

TO WHOM IT SHALL CONCERN,

GREETING :

Whereas, on April 26, 1920, the Supreme Council of the Allied Powers, in conference at San Remo, addressed to the President of the United States of America an invitation to act as arbitrator in the question of the boundary between Turkey and Armenia, to be fixed within the four Vilayets of Erzerum, Trebizond, Van, and Bitlis;

And whereas, on May 17, 1920, my acceptance of this invitation was telegraphed to the American Ambassador in Paris, to be conveyed to the Powers represented on the Supreme Council;

And whereas, on August 10, 1920, a Treaty of Peace was signed at Sevres by Plenipotentiary Representatives of the British Empire, France, Italy and Japan, and of Armenia, Belgium, Greece, Poland, Portugal, Roumania, and Czechoslovakia, of the one part; and of Turkey, of the other part, which Treaty contained, among other provisions, the following:

"ARTICLE 89. Turkey and Armenia as well as the other High Contracting Parties agree to submit to the arbitration of the President of the United States of America the question of the frontier to be fixed between Turkey and Armenia in the Vilayets of Erzerum, Trebizond, Van and Bitlis, and to accept his decision thereupon, as well as any stipulations he may prescribe as to access for Armenia to the sea, and as to the demilitarization of any portion of Turkish territory adjacent to the said frontier";

And whereas, on October 18, 1920, the Secretariat General of the Peace Conference, acting under the instructions of the Allied Powers, transmitted to me, through the Embassy of the United States of America in Paris, an

authenticated copy of the above mentioned Treaty, drawing attention to the said Article 89;

Now, therefore, T, Woodrow Wilson, President of the United States of America, upon whom has thus been conferred the authority of arbitrator, having examined the question in the light of the most trustworthy information available, and with a mind to the highest interests of justice, do hereby declare the following decision:

I

The frontier between Turkey and Armenia in the Vilayets of Erzerum, Trebizond, Van, and Bitlis, shall be fixed as follows:

1. The initial point* shall be chosen on the ground at the junction of the Turkish-Persian frontier with the eastern termination of the administrative boundary between the Sandjaks of Van and Hakkiari, of the Vilayet of Van, as this administrative boundary appears upon the Bashkala sheet of the Turkish map, scale 1:200,000, editions published in the Turkish financial years 1330 and 1331 (1914-15). From this initial point the boundary shall extend southwest-ward to the western peak of Merkezzer Dagħ, situated about 6 kilometers westward from point 3350 (10,990 feet), about 2 kilometers southeastward from the village of Yokary Ahvalan, and approximately 76 kilometers southeastward from the city of Van.

* It is my understanding that this initial point will lie upon the former Turkish-Persian frontier referred to in the Article 27 II (4) of the Treaty of Sevres; but 40 miles of the said frontier, within which the initial point of the Armenian frontier is included, were left undemarcated by the Turko-Persian Frontier Commission in 1914. The initial point contemplated lies about 1 kilometer southward from the village of Kara Hissa and approximately 25 kilometers southwestward from the village of Kotur, and may be fixed on the ground as near ~~the~~ location as the Boundary Commission shall determine, provided it lies at the junction of the Van-Hakkiari Sandjak boundary with the frontier of Persia.

the sandjak boundary specified above, then the administrative boundary between the Kazas of Mamuret-ul-Hamid and Elback, then the same sandjak boundary specified above, all modified, where necessary, to follow the main water-parting between the Zap Su (Great Zab River) and the Khoshab Su, and dividing equably the summits of the passes Krdes Gedik and Chokh Gedik;

then northwestward about 28 kilometers to Klesiry Dagħ,

a line to be fixed on the ground, following the main water-partings between the Khoshab Su and the streams flowing into the Shatak Su, and traversing the pass south of the village of Yokary Ahvalan, and passing through Shkolans Dagħ (3100 meters or 10,170 feet) and the Belereshuk pass;

thence southwestward to the junction of an unnamed stream with the Shatak Su at a point about 10 kilometers southward from the village of Shatak,

a line to be fixed on the ground, following the main water-partings, and passing through Koh Kiran Dagħlar, Sari Dagħ (3150 meters or 10,335 feet), Kevmetala Tepe (3,500 meters or 11,480 feet, point 3,540 (11,615 feet), in such a way as to leave to Armenia the village of Eyreti, and to Turkey the village of Araz, and to cross the Shatak Su at least 2 kilometers southward from the village of Dir Mouem Kilisa;

thence westward to the point where the Bitlis-Van Vilayet boundary reaches the Moks Su from the west, situated about 18 kilometers southward from the village of Moks,

a line to be fixed on the ground, following the main water-partings, leaving to Armenia the villages of Kachet, Sinpass, and Ozim, passing through Kanisor Tepe (3,245 meters or 10,645 feet), an unnamed peak about 3 kilometers southward from Arnus Dagħ (3,550 meters or 11,645 feet), crossing an unnamed stream about 2 kilometers southward from the village of Sinpass, passing through point 3,000 (9,840 feet), following the boundary between the Vilayets of Van and Bitlis for about 3 kilometers

southwestward from this point and continuing southwestward on the same ridge to an unnamed peak about 2 kilometers eastward from Moks Su, and then descending to this stream;

thence northward to an unnamed peak on the boundary between the Vilayets of Van and Bitlis about 3 kilometers westward from the pass at Mata Gedik,

the administrative boundary between the Vilayets of Van and Bitlis, modified south of Vankin Dagħ (3,200 meters or 10,500 feet) to follow the main water-parting;

thence westward to the peak Meidan Chenidiani, situated on the boundary between the Sandjaks of Bitlis and Sairt about 29 kilometers southeastward from the city of Bitlis,

a line to be fixed on the ground, following the main water-partings, passing through Veberhan Dagħ (3,110 meters or 10,200 feet), crossing the Kesan Dere about 2 kilometers southward from the village of Khoros, leaving to Turkey the villages of Semhaj and Nevaleyn as well as the bridge or ford on the trail between them, and leaving to Armenia the village of Chopans and the trail leading to it from the northeast;

thence westward to the Guzel Dere Su at a point about 23 kilometers southward from the city of Bitlis and about 2 kilometers southward from Nuri Ser peak (2,150 meters or 7,050 feet),

the administrative boundary between the Sandjaks of Bitlis and Sairt, and then, a line to be fixed on the ground, following the main water-partings, and passing through points 2,750 and 2,700 of Kur Dagħ (9,020 and 8,860 feet respectively), Biluki Dagħ (2,230 meters or 7,315 feet), and Sihaser Tepe (2,250 meters or 7,380 feet);

thence westward to the junction of the Bitlis Su and the unnamed stream near the village of Deshtumi, about 30 kilometers southwestward from the city of Bitlis,

a line to be fixed on the ground, following the main water-partings, leaving to Turkey the villages of Lered and Daruni, and to Armenia the village of Enbu and all portions of the trail leading northeastward to the Bitlis Su from Mergelu peak (1,850 meters or 6,070 feet), and passing through Mergelu Tepe and Shikh Tabur ridge;

thence westward to the Zuk (Gharzan) Su at the point about 11 kilometers northeastward from the village of Hazo and approximately 1 kilometer upstream from the village of Zily,

a line to be fixed on the ground, following the main water-partings, leaving to Armenia the village of Deshtumi, passing through the eastern peak of Kalmen Dagħ (2,710 meters or 8,890 feet) and continuing in such a manner as to leave to Armenia the upland *dolina*, or basin of interior drainage, to traverse the pass about 3 kilometers westward from the village of Avesipy, passing through Shelash Dagħ (1,944 meters or 6,380 feet);

thence westward to the Sassun Dere at a point about 4 kilometers southwestward from the village of Kabil Jeviz and approximately 47 kilometers southward from the city of Mush,

a line to be fixed on the ground, following the main water-partings through Cheyardash peak (2,001 meters or 6,565 feet), Keupeka peak (1,931 meters or 6,335 feet), an unnamed peak on the Sassun Dagħ about 4 kilometers south-westward from Malato Dagħ (2,967 meters or 9,735 feet), point 2,229 (7,310 feet), and leaving to Turkey the village of Gundenu;

thence northwestward to the Talury Dere at a point about 2 kilometers upstream from the village of Kasser and approximately 37 kilometers northeastward from the village of Seylevan (Farkin),

a line to be fixed on the ground, following the main water-partings and passing through an unnamed peak about 2 kilometers eastward from the village of Seyluk, and through point 2,073 (6,800 feet), leaving to Armenia the village of Heyshtirem;

thence northwestward to the western tributary of the Talury Dere at a point about 2 kilometers eastward from the village of Helin and approximately 42 kilometers southwestward from the city of Mush,

a line to be fixed on the ground, following the main water-partings, and passing through point 2,251 (7,385 feet);

thence northwestward to the junction of the Kulp Boghazy (Kulp Su) and Askar Dere, approximately 42 kilometers southwestward from city of MUSH,

a line to be fixed on the ground, following the main water-partings leaving to Turkey the village of Helin and to Armenia the village of Kehirvanik;

thence northwestward to a point on the administrative boundary between the Sandjaks of Gendj and Mush northeast of Mir Ismail Dagħ, and situated about 5 kilometers westward from the village of Pelekoz, and approximately 19 kilometers southward from the village of Ardushin,

a line to be fixed on the ground, following the main water-partings, and passing through the Komiss Dagħ;

thence northwestward to the Frat Nehri (Murad Su, or Euphrates) at a point to be determined on the ground about 1 kilometer upstream from the village of Dome and approximately 56 kilometers westward from the city of Mush,

the administrative boundary between the Sandjaks of Gendj and Mush northward for about 2 kilometers, then a line to be fixed on the ground, following the main water-partings westward to an unnamed peak approximately 6 kilometers east of Chutela (Akche Kara) Dagħ (2,940 meters or 9,645 feet), then northward passing through Hadije Tepe on Arshik Dagħ, leaving to Turkey the village of Kulay and to Armenia the village of Kluhuran;

thence northwestward to the Gunik Su at a point about midway between two trails crossing this river about half way between the villages of Elmaly and Chenajki, and approximately 26 kilometers northeastward from the village of Cholik (Chevelik),

a line to be fixed on the ground, following the main water-partings, passing through an unnamed peak about 2 kilometers westward from the village of Shanghar, along Solkhan Dagħ, and through point 2,200 (7,220 feet), leaving to Turkey the villages of Shanghar and Chenajky, and to Armenia the villages of Kumistan, Lichinak, and Elmaly;

thence northwestward to the boundary between the Vilayets of Erzerum and Bitlis at an unnamed peak near where a straight line between the villages of Erchek and Agha Keui would intersect said vilayet boundary,

a line to be fixed on the ground, following the main water-partings, passing through point 2,050 (6,725 feet);

thence northward to an unnamed peak on said vilayet boundary about 8 kilometers northwestward from Kartalik Tepe on the Choris Dagħ,

the administrative boundary between the vilayets of Erzerum and Bitlis;

thence westward to the Buyuk Su (Kighi Su) at a point about 2 kilometers upstream from the junction of the Ghabzu Dere with it, and approximately 11 kilometers northwestward from the village of Kighi,

a line to be fixed on the ground, following the main water-partings of the Sheitan Dagħlar, passing through points 2,610 (8565 feet), Sheitan Dagħ (2,906 meters or 9,535 feet), Hakstun Dagħ, and leaving to Armenia the village of Dinek and the ford or bridge southwest of this village;

thence westward to the Dar Boghaz (Kuttu Dere) at a point about 3 kilometers southward from the village of Chardaklar (Palumor),

A line to be fixed on the ground, following the main water-partings, leaving to Armenia the villages of Shorakh and Ferhadin, passing through Ghabarti Dagħ (2,550 meters or 8,365 feet), Sian Dagħ (2,750 meters or

9,020 feet), the 2,150 meter pass on the Palumor-Kighi trail near Mustapha Bey Konaghy, Feziria Tepe (2,530 meters or 8,300 feet), point 2,244 (7,360 feet), and point 2,035 (6,675 feet);

thence westward to the point common to the boundaries of the Sandjaks of Erzingan and Erzerum and the Vilayet of Mamuret-ul-Aziz, situated at a sharp angle in the vilayet boundary, approximately 24-kilometers westward from the village of Palumor and 32 kilometers southeastward from the city of Erzingan,

a line to be fixed on the ground, following the main water-partings, and passing northwestward through an unnamed peak about 2 kilometers southwestward from Palumor, through Silos (Kersinod) Dagħ (2,405 meters or 7,890 feet) to an unnamed peak on the southern boundary of the Sandjak of Erzingan, about 8 kilometers southwestward from the Palumor-Erzingan pass, then turning southwestward along said Sandjak boundary for nearly 13 kilometers, passing through Karaja Kaleh (3,100 meters or 10,170 feet);

thence westward to an unnamed peak on the boundary between the Vilayets of Erzerum and Mamuret-ul-Aziz about 3 kilometers northeastward from the pass on the trail across the Monzur Silsilesi between Kennakh on the Euphrates and Pelur in the Dersim, the peak being approximately 40 kilometers southwestward from the city of Erzingan,

the administrative boundary between the vilayets of Erzerum and Mamuret-ul-Aziz, modified*, in case of a majority of the voting members

* At the locality named, the vilayet boundary (according to Khozat-Dersim sheet of the Turkish General Staff map, scale 1:200,000) descends the northern slope of the Monzur-Silsilesi for about 7 kilometers. The junction of the boundary between the Kazas of Erzingan and Kemakh in Erzingan Sandjak of Erzerum Vilayet with the boundary of Dersim Sandjak of Mamuret-ul-Aziz Vilayet lies within 14 kilometers of the Euphrates River. This leaves to Turkey a military bridgehead north of an 11,000 foot mountain range and only 20 kilometers south of the city of Erzingan. I am not empowered to change the administrative

of the Boundary Commission deem it wise, to follow the main water-parting along the ridge between an unnamed peak about 2 kilometers southwest of Merjan Dagħlar (3,449 meters or 11,315 feet) and Katar Tepe (3,300 meters or 10,825 feet);

thence northward to the Frat Nehri (Kara Su, or Euphrates) at a point to be determined on the ground about 6 kilometers eastward from the village of Kemagh and approximately 35 kilometers southwestward from the city of Erzingan,

a line to be fixed on the ground, following the main water-partings, leaving to Turkey the trail from Pelur in the Dersim to Kemakh on the Euphrates, and to Armenia the village of Koja Arbler;

thence, northward to the boundary between the vilayets of Erzerum and Trebizond at a point to be determined about 1 kilometer west of peak 2,930 (2,630 or 8,625 feet) and about 4 kilometers southward from the village of Metkut, or approximately 39 kilometers northwestward from the city of Erzingan,

a line to be fixed on the ground, following the main water-partings, leaving to Turkey the villages of Chalghy Yady, Toms, and Alamlik, and to Armenia the village of Erkghian and the road and col south of the village of Melkut, passing through Utch Kardash Tepe, Kelek Kiran (Tekke Tash, 2,800 meters or 9,185 feet), Kehnam Dagħ (or Kara Dagħ, 3,030 meters or 9,940 feet), dividing equably between Armenia and Turkey the summit of the pass about 2 kilometers westward from the village of Zazker and, similarly, the summit of the pass of Krai Kham Boghazy near the village of Chardakli, passing through point 2760 on Kara Dagħ (9,055 feet), point

boundary at this point, and these 40 square kilometers of territory lie outside the four vilayets specified in Article 89 of the Treaty of Sevres.

However, I venture to call the attention of the Boundary Commission to the desirability of consulting the local inhabitants with a view to possible modification of the vilayet boundary at this point.

2,740 (8,990 feet), and a point to be determined on the ground, situated near the Iky Sivry stream less than 2 kilometers westward from the Chimen Dag pass, and located in such a manner as to leave to Turkey the junction of the two roads leading westward to the villages of Kuchi Keui and Kara Yayrak, and to Armenia the junction of two other roads leading to the villages of Metkut and Kirmana; the Boundary Commission shall determine in the field the most equitable disposition of the highway between points 2,760 and 2,740;

thence northwestward to the Kelkit Chai (Kelkit Irmak) at the point where the boundary between the Vilayets of Trebizond and Sivas reaches it from the south,

the administrative boundary between the Vilayets of Trebizond and Erzerum, and then the administrative boundary between the Vilayets of Trebizond and Sivas;

thence northward to an unnamed peak on the boundary between the Vilayets of Trebizond and Sivas about 4 kilometers southwestward from Borgha Paya (2,995 meters or 9,825 feet) the latter being situated approximately 38 kilometers southwestward from the city of Gumush-Khana,

a line to be fixed on the ground, following the main water-partings, leaving to Armenia the villages of Halkit, Sinanli, Kiliktin, and Kirtanos; and to Turkey the villages of Kar Kishla, Sadik, Kara Kia, and Ara, crossing the pass between the western tributaries of the Shiran Chai and the eastern headwaters of the Barsak Dere (Kara Chai) about 43 kilometers eastward from the city of Karahissar Sharki (Shebin Karahissar);

thence northeastward, northward, and westward to an unnamed peak on the boundary between the Vilayets of Trebizond and Sivas situated about 7 kilometers northwestward from Yerchi Tepe (2,690 meters or 8,825 feet) and approximately 47 kilometers south southeastward from the city of Kerasun,

the administrative boundary between the Vilayets of Trebizond and Sivas;

thence northward, from the point last mentioned, on the crest of the Pontic Range, to the Black Sea, at a point to be determined on the seacoast about 1 kilometer westward from the village of Keshab, and approximately 9 kilometers eastward from the city of Kerasun,

a line to be fixed on the ground, following the main water-partings, leaving to Turkey the fields, pastures, forests, and villages within the drainage basin of the Komit Dere (Ak Su) and its tributaries; and to Armenia the fields, pastures, forest, and villages within the drainage basins of the Yaghaj Dere (Espiya Dere) and the Venazit Dere (Keshab Dere) and their tributaries, and drawn in such a manner as to utilize the boundary between the Kazas of Tripoli (Tireboli) and Kerasun in the 7 kilometers just south of Kara Tepe (1,696 meters or 5,565 feet), and to provide the most convenient relationships between the new frontier and the trails along the ridges, as these relationships may be determined by the Boundary Commission in the field after consultation with the local inhabitants.

2. In case of any discrepancies between the text of this Decision and the maps on the scales of 1:1,000,000 and 1:200,000 annexed, the text will be final.

The limits of the four vilayets specified in Article 89 of the Treaty of Sevres are taken as of October 29, 1914.

The frontier, as described above, is drawn in red on an authenticated map on the scale of 1:1,000,000 which is annexed to the present Frontier Decision. The geographical names here mentioned appear upon the maps accompanying this text.

The chief authorities used for the names of Geographical features, and of elevations of mountains, and the location of vilayet, sandjak, and kaza

boundaries, are the Turkish General Staff map, scale 1:200,000, and, in part, the British map, scale 1:1,000,000.

The maps on the scale of 1:200,000 are recommended to the Boundary Commission, provided in Article 91, for their use in tracing on the spot the portion of the frontiers of Armenia established by this Decision.

II

The frontier described above, by assigning the harbor of Trebizond and the valley of Karshut Su to Armenia, precludes the necessity of further provision for access for Armenia to the sea.

III

In addition to the general provisions for the limitation of armaments, embodied in the Military, Naval and Air Clauses, Part V of the Treaty of Sevres, the demilitarization of Turkish territory adjacent to the frontier of Armenia as above established shall be effected as follows:

The Military Inter-Allied Commission of Control and Organization provided for in Articles 196-200 of the Treaty of Sevres shall appoint the superior officers of the gendarmerie stationed in those vilayets of Turkey lying contiguous to the frontiers of the state of Armenia exclusively from the officers to be supplied by the various Allied or neutral Powers according to Article 159 of the said Treaty.

These officers shall, in addition to their other duties, be especially charged with the task of observing and reporting to the Military Inter-Allied Commission of Control and Organization upon any tendencies within these Turkish vilayets toward military aggression against the Armenian frontier, such as building strategic railways and highways, the establishment of depots of military supplies, the creation of military colonies, and the use of propaganda dangerous to the peace and quiet of the adjacent Armenian

territory. The Military Inter-Allied Commission of Control and Organization shall thereupon take such action as is necessary to prevent the concentrations and other aggressive activities enumerated above.

In testimony whereof I have hereunto set my hand and caused the seal of the United States to be affixed.

Done in duplicate at the city of Washington on the twenty-second day of November, one thousand nine hundred and twenty, and of the Independence of the United States the one hundred and forty-fifth.

(SEAL)

By the President:

WOODROW WILSON

BAINBRIDGE COLBY

Secretary of State.

The English text reprinted from following publication:

Publie a l'occasion du cinquantenaire de la signature de la Traite de
Sevres (10 Aout 1920)

EDITION HAMASKAINE

Association Culturelle Armenienne

LIBRAIRIE HAMASKAINE